

MAGYAR
FORRADALMI ADATTÁR.

KIADJA

SZILÁGYI SÁNDOR.

I. KÖTET.

PESTEN, 1850.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

KOSSUTH

A

FORRADALOM VÉGNAPJAIRÓL.

(VIDDIN. SEPTEMBER 12^{KI} SZÓZATA AZ ANGOL ÉS FRANCZIA
POLITICAI ÁGENSEKHEZ.)

JEGYZETEKSEL KÍSÉRVE

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

PESTEN, 1850.

H E C K E N A S T GUSZTÁV SAJÁTJA.

Láttuk a dráma kezdetét, folyamát s végperceit. Az embrióból kifejlődni, élni s meghalni láttuk azt.

S mégis talányként tűnik az föl előttünk.

Ismertük az embereket, tanúi valánk a működési térnek, mit elfoglalának, s mit azon tevének.

A tények világosak előttünk, mint a nap, melly fénylik és elborul.

A rejtelem fátyola csak egyet fed: az indokokat.

Tökély télén vagy bukott az ember, rejtelem. így ír Lamartine egy Byronhoz írt költeményében. S valóban, ki az, ki a kebelben olvasni tud? Ki az, ki kérdés nélkül elmondhatja: én ismerem a tettek rugóit?

Senki, senki!

Olvassátok csak a história lapjait a közel és régi múltról. Hány író, annyiképen fog fel egy jellemet. S mit egy ember kárhoztat, gyalázza a másik; mit egyik érélynek nevez, bünül rója fel a másik.

Mert százféle a nézet, mint százféle az individualitás.

Hol annyi különböző tény van összehalmozva, mint a mostani forradalomban, hol rövid öt évnegved alatt

annyi történt, mint most, hol tény tényt merít feledékenységbe: ítélni kétszeresen nehéz.

Le stíl c' est l'homme. Kis oklevél, jelentéktelen irat hány dolog rugóját nem árulja el? hány esemény kulcsát nem adja az olvasó és szemlélő kezébe?

Egyetlen indokom ez volt egy illy oklevélgyűjtemény megindításában. Historicusnak, mint olvasónak, ki tiszta nézetekre akar vergődni, úgy hiszem, kedves dolgot cselekvém.

KÖVETEKHEZ
ÉS
POLITICAI ÁGENSEKHEZ

ANGOL- és FRANCZIAORSZÁGBAN.

Alig hiszem, hogy nevezetesb okirattal kezdhethném meg gyűjteményemet, mint éppen ezzel.

Ki fő volt a forradalomban, ki megteremté, folytató azt maga nyilatkozik.

S csodálatos, mennyi őszinteséggel!

Vádat mond saját fejére. Nem egyszer ítéli el, nem egyszer kárhóztatja saját magát.

Gyakran következtelenségbe esik. Egy tényt megtagad, másit kivall. Legtitkosb terveiket előadja, s miket a rejtelem leple borított, eseményeket a nyilvánosság színe elébe vezet.

E jelentést Batthyány Kázmér küldte Pulszkihoz nyilvánossá tétel végett.

Tagadni nem lehet, hogy író tollát e jelentés készítésében nem egyszer vezette szenvedély. Pártszínezet, sőt gyűlölet nem egyszer vezette tollát. S mégis legtöbbször a perczen, midőn a villámokat saját fejéről el akarja hárítani, idézi azokat oda.

Ez volt az indok, miért kísértem ezt jegyzeteimmel.

A kiadó.

Widdin, sept. 12-én 1849.

Szegény szerencsétlen hazánk el van veszve. Nem az ellenség ereje, hanem árulás és alávalóság által esett el. O hogy ezt meg kelle érnem, s nem szabad még meghalnom!

Én Görgeit a porból emelém fel: hogy magának halhatatlan dicsőséget, s a hazának szabadságot vívjon ki. S ő Magyarország gyáva hőhívójává lön.¹⁾

Görgei már rég sokak által azzal vádoltatott, hogy diktatúrára törekszik. Én a dicsvágytól ment, ki nem fogom fel, miként lehet a hazán és szabadságon kívül még egyebet sze-

¹⁾ Következésként mellőzve s a puszta tényeket felhozva, Görgei csakugyan áruló volt. Sokan úgy hiszik, hogy a kápolnai csata elvesztését neki köszönhetni. Készakarva elkésett. Mások következő proclamatíóját hozzák fel, (Vác, 1849. jan, 4-ről) hogy már akkor alkudozott volna:

1) „A felsődunai hadsereg esküjéhez hív marad: a magyar királyság V. Ferdinand király által szentesített alkotmányának fentartását minden külelenség ellen védeni.

2) A felsődunai hadtest épen olly határozottan álland ellen azoknak is, kik kora respublicai mozgalmak által az ország belsőjében az alkotmányos királyságot meg akarják buktatni.

3) Az alkotmányos monarchia értelméből, melly mellett marad a felsődunai hadsereg utolsó emberig, magából következik, hogy egyedül és azon rendeletnek engedelmeskedik, mellyeket a felelős magyar kir. hadügyminister vagy annak helyettese, (most tábornok Vetter) törvényes módon kiad.

4) A felsődunai hadsereg megemlékezve Magyarország alkotmányára tett hitére, s megemlékezve becsületére, arra, hogy mit akar és mit kell tennie, végül kinyilatkoztatja, hogy valamely ellenséggel szőtt egyezmény eredményét csak akkor ismeri el,

retni, már hónapok előtt s azóta ismételve felszólítám¹⁾, mondaná meg nekem őszintén, hahogy a legfőbb hatalom után törekszik, én magam teremtek számára pártot, a párt pedig, mellyet én teremtek, nagy, az egész hon lesz. Csak azt Ígérje meg, hogy a hazához és szabadsághoz hű marad. Hogy én kész vagyok neki a hatalom koszorúját átadni, melly nekem — kinek dicsvágya egyedül oda tör, hogy a magánélet homályába visszavonulhassak, szegényen és egyszerűen, miként

ha az részint Magyarhon alkotmányos formáit, mellyre a hadsereg megesküdtött, részint a hadseregnek hadi becsületét garantirozza.

A felsődunai hadsereg e nyilatkozatot azért adja, hogy a political ármányok közepette, mellyeknek a közelebbi időben szegény hazánk tán kitéve leend, állását a szoros törvényes utón megtarthassa.“

Annyi áll, hogy ő nem a függetlenség kimondásáért, min lovagolni szeret, hanem azért, mert Kossuthnak ellensége volt, igyekezett az ügyet megbuktatni.

i) Ha ez történt is, csak négy szem közt történhető. Annyi azonban áll, hogy a velei versenygést kerülte, mert félt tőle. Lássuk csak a hozzá irt levelét.

„Édes Arthurom! Vettem 21.—25-ről irt leveleidet. Köszönöm. Csak ne haragoskodjunk, mert az soha sem vezet jóra. Ellenben az mindig jóra vezet, ha közlöd velem bajodat, tanácsot adsz, s gondolatot cserélve, együtt mindig kitaláljuk a legjobb orvosló szert. Én tudom, hogy senki, én sem szeretem tisztábban, jobban a hazát, mint te; — te is légy meggyőződve, hogy senki, te sem szeretheted tisztábban s jobban a hazát, mint én. E kölcsönös hit közöttünk mindig fen fogja az egyetértést közöttünk tartani, mire szükség van, hogy a hazát megmentjük. Épen most kapom a positiv tudósítást, hogy tegnap már Miskolczon voltál, s ma alkalmasint Kövesden vagy. ítéld meg: jobb lesz-e egyenesen csatlakoznotok, mit az ellenség már meg nem gátolhat, vagy combinative két oldalról operálnotok. S tedd magadat biztos futárok által közlekedésbe a többi seregekkel is. Csak most hártjuk el aviszálykodást. Akét öreg urat (Mészárost és Dembinszky! illetőleg) nagyon igazad van. Az egyik (Dembinszky)mindent felejtett, a másik (Mészáros) csak amannak szemeivel lát. Mondod, szép módot kell találnunk, hogy elmenjenek. Gondolkodtam. Mást nem találtam, mint azt, hogy magam menjek a seregekhez. Fővezért nem nevezek, hanem mint kormányzó képezem a harmónia kapcsát, veled egyetértőleg s tanácsaid után intézem az operatio irányát, úgy, mint például Czegléden tevék.

mindig valék — csak töviskorona, melly dicsőségével is mindig csak ijeszt és nyom '). Azonban ő mindig esküvel állítá, hogy ő semmi hatalomra nem törekszik, maga is a magánélet után vágy és érzelmeimet tökéletesen osztja.

És én, szivemet véve mértékül, lecsendesítém a vádaskodásokat s erősítém népszerűségét, mert tiszteltem tehetségét.

Azonban a táborban egy camarilla képződött, nélküle, miként állítá, de mégis tőle kiindulva, miként most tudom. Aristocratiai érzelm s népmegvetés mindig mélyebb gyökeret vertek a hadseregben, melly azonban iránta személyes bátorsága miatt olly határtalan kegyelettel s ragaszkodással viseltetett, hogy őt a seregtől elvonni annyi lett volna, mint attól a győzelmi tudatot elrabolni s győzhetetlen hősokeket kétséggel eltölteni. ²⁾

Aztán a dispositio a ti dolgotok. Így bizony, csak így lehet véleményem szerint a sok mindenféle személyes súrlódásokat kikerülni, s nem lesz kérdés Mészáros, Dembinszky, Perezel és Görgei közt, hanem barátságosan intézem az irány egységét, s aztán gonddal leszek, hogy mindenféle harmóniáé működjetek a kezek alatti seregekkel, s megverjétek a muszkát szépecskén. Minden más mód nem ment meg a súrlódásoktól. S az, hogy a kormányzó rendelkezik az irány felől, senkiben susceptibilitást nem okoz.

Pénzünk már csütörtöktől kezdve lesz, ha meg nem ugrasztanak Szegedről, addig csak napról napra lehet fedezni alegsükségebbet. Áldjon Isten.“

¹⁾ Legfőbb baj e határozatlanság volt. Forradalmat kezdettek forradalmi emberek nélkül, saját erejüket nem ismerék, s alig vala azok közül, kik a hatalom polezán állának, csak egy is, ki buzgalomnál egyebet tudott volna kifejteni.

²⁾ Világosan mutatja ezt a kápolnai csatát megelőzőt esemény Görgei és Dembinszky közt.

Görgeinek első találkozása Dembinszkyvel Miskolczon volt. Miután a parancsnokságot átvette, kétszer irt légyott-ot, kétszer irt neki barátságosan, Görgei egyszer sem jelent meg.

Harmadszor parancsot küldött hozzá.

S Görgei csakugyan eljött. S midőn Dembinszky szemére lobbanta, hogy nem a barátságos felszólítás, hanem a rendelet következtében van itt, hogy kérhetne tőle tanácsokat.

„Nekem, úgymond Görgei, a tábornok úrtól parancsokat s nem tanácsokat kell elfogadnom.“

Miután őt árulónak nem tartám, ki ellenségeinkkel egyetértésben lehet, és miután tábori camarillájának iránya csupán katonaszerű volt, mely többnyire magának a polgári hatalom megvetésében tetszik, s ennél fogva tulajdonkép csak az én állásomat látszék fenyegetni, azért annál kevesebbe vevém, mert tapasztalásból tudám, hogy míg a veszély tart, ennek közössége minden pártszakadások ellen megvéd, ha pedig a veszély eltűnt, visszalépésem által minden visszavonást elháríthatok, s az egy ességet fentarthatom,¹⁾ mellynek fentartása kulcsa azon nagyszerű eseményeknek, mellyeket

A csata már folyamban volt, midőn Görgei a hetedik hadtesttel megjelent. Itt rendeletet kapott, midőn sergeivel bal szárnyat képezve előnyomulni akart, hogy attól megválva menjen át a jobb szárnyra, mint Klapka helyett parancsnok. De Klapka már szét volt verve.

Éhez járult, hogy a vitéz de önféjű tábornok Schulz, Görgei adjutánsa b. Kempelent, ki előnyomulási rendeletet vitt hozzá, félre értve, e szavakkal „jól van, jól van, tudom“ vissza kezdett vonulni.

Mindamellettt hogy Görgei volt oka, mikép a csata nem lön a legfényesebb diadal, neki lehete köszönni, hogy el nem veszett teljesen, hanem az ellenséges fővezér Solimánnal elmondható: illy diadalt csak ellenségemnek kívánok! Szerencsájük kerekét e csata fordítá meg.

Másnap Mező-Kövesdre mentek. Dembinszky akart ugyan ottan csatát elfogadni, de jobbnak látta Tiszafüredre vonulni, rendeletet adván Görgeinek, hogy a kigázolhatlan mocsáros s ütegekkel ellátott poroszlói gát megvédésével fedezné a visszavonulást.

De Görgei e gátmögött állítá fel sergeit, egészen ellenkezőleg mint rendelve volt.

S midőn ezt Dembinszky jelenté Kussuthnak, ez eljött, hogy Görgeit elfogassa. De Görgei sergét egészen más szelleműnek találta, hogysen ezt tenni merte volna.

Ehelyett Dembinszky! elfogva s gránátosoktól őrizve találta, kit csak személyes tekintélye által menthete meg.

Az említett s úgynevezett „tábori camarilla“ szelleme Bayer ezredes volt, ki hol Görgeinek, hol Kossuthnak árulkodók, a vezéreket összeveszette s az idézett elfogatási rendezte.
1) Épen ez az, mellyben csalatkozóék. A veszély nőttével nevekédék a két pártfőnök közt is a viszály.

én, egyszerű férfiú, elővarázsolni s nemzetem általános bizalmát, a nélkül, hogy kerestem volna, megnyerni képes voltam, mert tudá, hogy mit nekem ajándékoz, azt nem a dicsvágnak, hanem a szabadságnak hozza áldozatul. ')

Így álltak a dolgok az isaszegi, vácsi és sarlói győzelmek után.²⁾ Én magam is olly erősnek tartám nemzetemet,

- 1) Honny soít qui mai y penge. Kossuth a nagy szavak embere volt. Ő maga megvallja, hogy előidézte a forradalmat, előidézte anélkül, hogy lettek volna emberei, kikkel kivinni tudta volna. Hol nincs itt dicsvágy?

- 2) Nem leend érdektelen e csaták leírását ide iktatni:

Apr. 2. Hatvannál volt a nevezetesebb csaták elsője, raellyet rohammal vettek be. A honvédek egy része szuronnyal küzdött, másik könnyebbnek tartó a puskaágyat, de olly hideg vérrel és bátorsággal, mintha díszmenetre készültek volna. Hadtestét ezután Görgei a tábornokká kinevezett Gáspárra bízta.

Hatvan hamuvá égett, a mellettei hidat pedig tábornok Schlick a merész és heves támadások daczára elrontatá.

Míg Klapka Tápió-Bicske körül diadalmasan operált, a jobb szárny Aszódot és Bagót bevette, honnan Isaszeg felé ment.

A harctér három meredek, erdőekkel sűrűn benőtt hegy vala. A magyarok Isaszeget elhagyni kénytetének, néhány zászlóalj rendetlenül szaladt. De a szerencse nem sokára visszatért.

Három szuronytámadást vesztének el. Iszonyú áldozat, iszonyú emberéletbe kerültek azok. De a negyediket megnyerték. (Apr. 6-án.) —A császári seregek főhadiszállásukat Gödöllőre tették át, miután Gáspár oda érkezése miatt ottan tovább nem tarthatták volna magukat.

Kerepest és Czinkotát elfoglalók, egy más osztály pedig Üllőig és Monorig nyomult elő a vaspályán, míg a jobb szárny Vácig terjeszkedett ki (apr. 10.).

Görgei meggyőződve néhány szinleges támadás után, hogy az osztrák főerő Pest előtt áll, két erős colonne-ban egyenesen Léva felé nyomult Ipolyságon át. Itt (apr. 18.) mintegy 30,000 embere volt, katonák, kik alatta és általa bajnokokká lenni megtanultak. Ezekkel Kálna, Bars és Sz.-Benedeknél három colonne-ban a Garan vizén átment.

Ez nap Nagy-Sarlónál ütközetre került a dolog. Láttuk az ez-előtti valóban nagyszerű csatákat. Hiában próbálnám ezt leírni. Elég egyszerűen annyit írni, hogy a többiek mind fölülmúlta. A hely meggyuladt, a csata még délben is tartott, midőn az osztrákok visszavonultak.

hogy még az oroszokat is legyőzheti,¹⁾ vagy legalább a harcot hosszú időre kihúzni képes lesz, míg az európai diplomata Európa fenyegetett békéjének érdekében kényszerítve leend, ügyeinkről tudomást venni, s közbenjárása által bennünket tisztességes, habár áldozattal összekötött békéhez a szabadság alapján segíteni.

Azalatt Görgeiben mint vezérben egy hibát vevék észre. Ő tudott győzni, de nem egyszersmind a győzelmet hasznára fordítani. Minden győzelem után megpihent, mint Hannibál Cannaenál. Minden győzelme taktikai volt, de egyiknek sem volt stratégiai eredménye. A komáromi győzelem április 26-án második marengói csata lehetett volna, ha Gáspárnak a színhelytől három órányira tétlenül álló hadtestét a csatába hívja, s ekként képessé teszi magát az ellenséget nyomatékkai üldözni. Bécs ekkor érett gyümölcs gyanánt kardcsapás nélkül esett volna kezébe s Ollmützből az uralkodó háznak távozni kellett volna.³⁾

¹⁾ Uti figura docet.

²⁾ Ugyanaz, ki a függetlenséget kimondó, mikép mondhat ily dolgokat, sajtáságosnak találom. Mi volt a függetlenség, ha nem terv, mellyel G. békülési szándokát megelőzni, megghiusitni akarta?

Tiszta adat gyanánt következő eseményt említem meg:

A császáriak Párkányról Győr felé mentek, a magyar főhadiszállás Gödöllőre tétetett át, hol Kossuth és Görgei közt következő nevezetes szóváltás lön, mi bizonyítja, hogy a színeit szívesség daczára, milly feszült állás létezett a két ember közt: K. „valljon, ha kimondanék a függetlenséget, a sereg beleegyezésére számítani lehet-e?” G. erre így nyilatkozik: „azért, mivel egy pár apró csatát nyertünk, neveltséges azt gondolni, hogy legyőztük Austriát, vagy neki mehetünk tán Európának; egyébiránt a sereg V-dik Ferdinandra esküvék, s annak neve mellett küzdött eddig,” s midőn K. erre ajánlkozik, hogy haranguirozni fogja a serget, G. satiricus mosolya szónoki önhittségének felette kedves nem lehetett; hanem, úgy folytató, hogy ő a közvéleményt s az országgyűlést nem képes tovább nyugodtan tartani, s kénytelen nekik engedni s kimondani a függetlenséget; G. szárazon viszonzá: „bolond az, ki maga mögött elzár minden utat.”

³⁾ Úgy látszik, hogy Kossuth itt is, mint mindenütt, sokat számított a véletlenre, pedig ez forradalomban nem járja meg. Biztos-

De ő nem használta fel győzelmét, ő Austriának időt engedett, magát összeszedni, időt engedett az orosz intervencióra. A menekülő Jellachichot háborítlan hagyta dél felé sietni tizenkétezer emberével, kiket egyetemben s egyenkint el lehetett volna fogni; s a legrosszabb volt, hogy míg azt parancsolám neki, miszerint 8 — 10,000-nyi hadtestet küldjön Buda ellen, és 30,000 emberrel a vert és elkedvetlenülült austriaiakat szakadatlan üldözze s nekik pillanatnyi nyugalmat se engedjen, ellenkezőleg cselekedett, s csak 10,000 embert küldött az ellenség üldözésére s ezeket is csak Győrre, Jellachich után pedig egy embert sem; ellenben Buda ostromát 30,000, köztük hétezer huszárral kezdé, napokat és heteket vesztegetett,¹⁾ míg kényszerítve valék neki megírni miszerint attól félek, hogy Buda a mi Mantuánk lesz, de miután már ott áll, tehát minden érdek azt kívánja, hogy előbb el ne hagyja, míg be nem vette. Ő dicsőségesen el is foglalta, valamint hogy a história nem is bír hősiebb rohamot felmutatni, azonban három hetet vesztett, utána ismét kipihent, ujonta elveszett egy hét s azzal a haza.²⁾

számítás után kell mindennek történni, nem megfontolatlanul, mint itt.

- 1) Görgei és párthívei e dolgot egészen másképp beszélnek el. Ok ugyanis azt hozzák fel, hogy Görgei azt ellenzetté, s miután mégis nyakára erőszakolták, megmondá, hogy azáltal minden elveszett. Felhozzák, hogy ő azt stratégiai baklövésnek nevezte.
- 2) Lássuk e roham leírását, némelly mellékeseményeket az elmondott körüli könnyebb tájékozhatás szempontjából:

Május 19. és 20-án cseltámadások történtek. 21. virradóra volt az elhatározó támadás. Előtte egész éjen át ágyúzás folyt, mintha roham nem is történendnék.

Két óra után a fehérvári rondella s a bécsi kapu tájáni rés egyszerűre támadtattak meg. Mintha Róma harcosai keltek volna ki sírjaikból, megújulva láttam Julius Caesarnak a teutonok elleni küzdelmét s megújulva láttam a teutonok védelmét a római sas ellen.

A honvédek egy része puskatűzet adott, más része a kartácszapor daczára létrákon mászott fel, s ha 10 elhullott is, a 11-dik mégis rohant.

Én az időben nem voltam a táborban. Még azelőtt, a hatvani, tápió-bicskei, isaszegi ütközetek napjaiban Görgei személyem iránt kimondhatlan aggodalmat színlett, olly gyakran emlegeté, hogy mozgalmaiban személyem által gátolva van, miután nem csak az ellenségre, hanem reám is ügyelnie kell, nehogy elfogattassam s velem, miként magát kifejezé, a haza is elveszen,¹⁾ úgy hogy én, nehogy alkalmat adjak arra, miszerint valamelly hadi szerencsétlenség személyem jelenlétének tulajdonittassék, inkább Gödöllőről

Görgei a Heiderich háznál, hol főhadiszállása volt, a tornáczon fel s alá járkált egyszerű örnagyi ruhában sipka nélkül s nézte a távcsövön át a barcz folyamát.

Másfélórai folytonos kartácstűz után néhány zászlóalj feljutott a várba. Ludwig kormánybiztos kérdé Görgeit: megirhatom-e Debreczenbe, hogy a vár be van véve? s figyehnezteté Görgeit az olaszok által kitűzött fehér zászlóra.

„Emlékszik ön Melasra Marengónál? mond a fővezér. Ön megteheti, én még nem.“

Négy óra lehetett. A hajnal első sugarai már kisütöttek.

„Ott ott! mond Görgei pillanatra kigyult arczzal, ott lobog a nemzeti tricolor! Éljen a honvéd!“

S aztán néma és komor lőn. Volt e komorságban valami, mi a Carthago romai fölött síró Cato arczához hasonlított.

Mint Róma bajnokai e várossal, úgy küzdőnek a honvedek itt is. Mindkét vezér nyert, hogy diadala által eltemesse, miért küzdött!

A bevett várból Rákóczy és éljenek harsogának, éljenek a szomszéd városból.

„Éljenekkel még nem vétetettbe vár,“ monda Görgei, nyergeltetts oda ment, hol a pusztítás és halál angyala irtózatot nyomokat hagyott. A hely színén jutalmazó a bajnokokat. Többi közt egynek a golyó által kilyukasztott köpenyére tűzte fel az érdemrendet: „ügyelj úgymond köpenyedre, mert ha mindenüvé tűzők érdemrendet, furcsán fogsz kinézni.“ A lég mephyticus kipárolgással volt saturálva, az utcák kövezete cserép-, üveg- és gránátdarabokkal telve, az utczákon merev tetemek nyujtózának, a házak megrongálva s a nádori lak leégve volt.

„Nem} akarom, úgymond Görgei, midőn felgyujtatá, hogy a kormányzónak lakhelyül szolgáljon.“

Buda bevétele ő maga stratégiai baklövésnek nevezé.

¹⁾ Mint már egyszer említettük, ismét felhozzuk, hogy Görgeinek ezen machinatióiban keze-lába Bayer volt.

Debreczenbe visszatértem, hol egy párt az országgyűlési képviselők közt olly veszélyes ármányt szőtt,¹⁾ hogy a nem-

¹⁾ Ez az úgynevezett Esti lapok pártja. Hogy valóban olly veszélyes volt-e, (s ha volt, csak chimaeralis tervei kivételében volt), lássuk jellemzését:

A pártnak, mellyet képviselt, vezére Nyári Pál vala, irányát ő határozta meg, a nélkül, hogy szerkesztésébe valóságosan befolyt volna.

Tulajdonképi szerkesztői Kovács Lajos, Kazinczi Gábor és Hunfalvi valának.

Az Esti lapoknak két rovata volt, komoly és humoristicai.

Komoly rovatát a fenebbi három férfi kezelte.

Vezércikkerei alapos tárgyismerettel voltak írva. Céljok volt viszonyaink s az akkori viszonyok iránt fölvilágosítani a népet s oda vezetni a dolgot, hogy ez a kibékülési politikát követelje. A forradalmi fegyverek szerencséje, az april 14-diki határozat, mi sem ingatá meg őket. Folytatók a küzdelmet, míg lehetett, s midőn látók, hogy az árviz ellenében uszniok lehetlen, a cselekvények mezejéről visszalépőnek.

Humoristicai rovata épen olly nevezetes volt.

S tulajdonkép ez vala, mi annak népszerűségét megszerzée.

Antipodese volt a Márcziusnak s Madarász-Mercurnak.

Homeopathisch pilulókkal, alleopathisch csöppekkel, s ha ez nem használt, bombákkal, kartácsokkal küzdött ellene.

Szidta, nevetségessé tette, mint szeszélye hozta magával.

Kileste a policzajminister gyöngéit, lefestő veres tollával, zöld kalapjával, lerajzoló lovagolva, s hivatalaszobáinak titkait.

Utóbb adatokat találván, mikép lopák meg a ministeri kezek a Zichy féle gyémántokat, a dolgot a közönség elébe tálalta.

Volt is dolog! a nép felzúdult, az országgyűlés felzúdult, s fine finali, Madarász megbukott.

Így buktatá meg Csernátonit is, de ki nem volt a Zichy perben comprommittálva, ki írói pályáját saját biographiájának leírásával végző.

És az Esti lapok humora kiapadhatlan volt, s annyival népszerűbb, mennyivel inkább eláruló a Márcziusnak minden cikke méltó haragját.

S vala is dolog minden este, midőn e lapok megjelentek! ugyancsak ostromlók a hivatalaszobát, s kabátos embernek e nélkül lefekünnie lehetlen lett volna.

Ez volt, melly a kedélyeket mindig vígan tudta tartani s a legüdvösebb dolgokat játszva követte el.

zet és becsülete érdekében illy gyáva árulásnak véget vetni s a hidat hátunk mögött lerontani kényszerítve valók. En kiáltám a függetlenséget, melly a nép által olly enthusiasmus-sal, olly minden erő-megfeszítéssel, készséggel fogadtatott, hogy, ha Görgei ravasz árulással közbe nem lép, mi légy özhetlenül még egyesült ellenségeinket is megtörjük. ')

Azonban én Görgeiben nem láttam árulót, hanem csak vitéz katonát, de, miként maga bevallá, tapasztalatlan fővezért. Miután azonban a sereg élén szívesen láttam volna olly vezért, ki gyorsabban nyomul előre, ő pedig saját valomása szerint inkább organizáló mint stratégiai talentum-mal bírt, tehát Damjanichnak szántam a fővezérséget és Görgeit a hadügyministeri tárczával megbízám. Ő elfogadá, de nem jött el.²⁾ Álíttá, hogy Buda bevétele előtt nem hagyhatja oda a hadsereget, s miután különös ügyessége van meghitt embereket elkedvetleníteni s eltávolítani, rábeszélő Damjanichot, hogy Debreczenbe menjen s őt pótolja. En borzadék c hírtől, azonban isten is ellátszék bennünket hagyni, mert midőn Damjanich hadtestéhez kocsizott, hogy attól elbúcsúzzék, eltöré lábát s ezen törés gyorsítá a haza bukását, miután most Klapkának,) az egyetlen tábornoknak, kire a főparancsnokságot bízni lehetett volna, Debreczenbe a hadügymministerium átvételére kelle sietni. Miután e tárczát 4 héten át ideiglenesen kezeié, Komáromba kelle visszamennie s Görgei ekkor a hadügyministerséget is átvevé!⁴⁾

1) Hogy való indoka ez lett volna a függetlenség kimondásának, hinni alig lehet. Ha csakugyan már ekkor látta Görgeiben az árulót, miért nem fogatta el? A baj akkor gyökeresen lett volna gyógyítva. Épen az illy adatok árulják el, mennyire túlbecsülte saját s övéi erejét, midőn forradalomhoz kezdett.

2) T. i. Debreczenbe.

3) Klapka a legtisztább jellemek egyike. Mondhatni még fiatal ember, s mégis minden esetben és körülmények közt annyira kitüntető magát, hogy azáltal a közméltánylatot teljesen kiérdemelni tudta.

4) Közvetlen Buda bevétele után, midőn ő a hadügyi tárczát átvette, megkínálta a kormány rendkereszttel s altábornagy! ranggal.

Egyik ürügye Görgeinek, hogy nem jött, az volt, miszerint a hadseregnek vezére nincs. Szép kibeszélésekkel huzá voná az időt, hogy a vezéri és ministeri hatalmat minél tovább kezében tartsa. Az elsónél fogva 50,000-nyi válogatott sereg parancsnoksága volt kezében, ez utolsónál fogva a többi seregek felett is rendelkezhetett. Ismételve felszólítám őt, sőt parancsolám neki, hogy a fővezérséget tegye le. Ő engedelmességet szinlett, de azon kérdést tévé: hogy kinek kezeibe tegye le?

„Törvényeitek szerint, úgy mond, nincs altábornagy, respublikában nincs rendkereszt. S egyiket sem fogadta el. Hanem úgy mond Kossuthnak, ha csakugyan meg akartok jutalmazni; tegyetek pesti egyetemi chemiatanárrá.

Ezután a legsajátosabbabb körülmények állottak be.

Görgeinek fővezérsége s hadügyi tárczája által sokkal nagyobb hatalom volt kezében, hogy sem Kossuth és ministeriuma ne remégték volna tőle. S ez ember bámulandó ügyességgel hol Pesten, hol a felső táborban töltötte idejét s mint Dyonisius füle mindent tudott, mi körülte történék.

Ezenben táborszernagy Haynau vette át a fővezérséget. Az oroszok beütöttek. Zsigrád és Perednél Görbői csatát vesztett, átnyomatott a Vágón.

Pestre jön tehát, jelen leendő ottan egy haditanácsban.

Épen ministeri tanács volt, s Görgei szokott cynismusával egyenesen oda ment. Ezen est nevezetes volt. Görgei a tanácsszoba melletti benső teremben nőalakot vön észre, s kérdezgeté: „miféle nőszemély az?“ — míg végre Kossuth egy kis zavarral mondá: „az én nőm“ — „tehát küldd ki onnan — volt a válasz — a statustanácsnak nőtanukra nincs szüksége“. — Ezen incident után szokott módon folyt a tanácskozás, különösen épen Kossuth előterjesztéséről, melly szerint e lak neki igen szűk lévén, úgy mond, „legalább három nagy előszobára lenne szükségem, s olyan házban, mellynek két kapuja van, hogy az egyikben be-, a másikon kijárhassanak a kocsik, ha jönnek hozzám az udvarlók“. — E szóra kissé ingerülten felele Görgei: „bizony nem tudom édes lelkem barátom, lesz-e időnk neked palotát építeni, mert“ — s erre előadá a határszélekről hozott híreket az oroszok minden oldaloni előnyomulásáról, némi keserűséggel emlékeztvén meg figyelembe nem vett tanácsáról, s azzal fejezé be: „most már nem marad egyéb hátra, mint vagy Erdélybe vonulni vissza, vagy ha még nem késő, kivágni magunkat Austriába, ott legalább van munitio, miből úgy is kifogyunk.“

Nincs más fővezérünk mint Bem. ¹⁾ És ez így vala, mert Vet-

¹⁾ Hogy a dolog nem úgy történt, mint itt elmondva van, hogy Kossuth Bemet titkon nevezte ki s akarta, hogy vegye át a vezérletet, következő levelei mutatják:

„Görgeinek igen túlnyomó erőtől szorított hadteste harcz nélkül Miskolczig visszavonult.

Főkéntavezetők, félve, hogy az ellenség 18,000-nyi lovassága megtámadja s szétveri őket, nem merének csatába ereszkedni; rögeszméjük: főhadtestünkkel egyesülni, s nem gondolják meg, hogy ezáltal az oroszoknak túlerejét ide nyakunkra hozzák, Austriának megadni a fő csapást nem marad időnk, s hogy két tűz közé jutunk.

Ezt ATN. úr önnek szükséges tudomásul jelentem, azon meggyőződéssel, hogy csak erőnknek gyors concentrálása (melly az-tán ön vezérlete alá rendeltetnék), menthet meg.

A nélkül az orosz főerő egy hét alatt Pesten s mi roszabb, fősergünk hátánál lesz.

Elkövetünk minden lehető. Sovárgva várom ön tudósításait.“

„Eperczben kapom Kolos vár június 23-ról irt levelét. Az orosz Erdélybei invasiojáróli tudósítás már tudva volt előttem. Ezredes Kissnek Brassónál történt halála fájdalmasan hatott rám.

Fájdalommal látom át, hogy altábornagy ur Erdélyből a Bánátba most nem jöhet ki.

De a vész ott is igen nagy, mint általán mindenütt. Most jönnek legnehezebb napjaink; áldja meg isten fáradalmainkat, mert valóban szükségünk van rá.

Bánátban a parancsnokok közt örökös viszály van, s pedig rend-, összetartás-, egységére van szükségünk, különben elvesztünk.

A Bács-Bánátra nézve következőleg rendelkezőnk (altbn. ur személyesen nem mehetvén oda):

Ott 3 hadtest van,

1) a volt Vécsey féle, most Guyon kormányozza;

2) a vácsi (Perczel féle) test. Parancsnok Tóth;

3) az, mellyet ön altbn. ur, az önnek Dévára adott segédcsapatok helyett személyesen kivezet; testparancsnok Bánffy.

Minden bács-bánáti egyesült sergek és osztályok főparancsnoka hivatkozik önön, vagy Perczelen kívül senkinek sem engedelmeskedni. Megadtam ugyan neki a szükséges utasításokat, de tisztelettel kérem altbn. urat, adja meg ön is a Bánátban levő, ön sergéből oda parancsolt katonai parancsnoknak az utasítást, hogy mindaddig, míg ő öntől különválva operál, azt tartozik főparancsnoknak nézni, kit a kormány erre határoz; ez most altbn. Vetter, ön altbn. úr nem mehetvén oda.

tért ármányaival lehetlenné tévé¹⁾, Klapka pedig Komáromban nélkülözhetlen volt. Ő felszólította engem, hogy hívnám meg Bemet; azonban ehhez idő kellett, mert Bem Erdélyt nem hagyhatá tüstént oda, s ekként a kétszeres hatalom még tovább is kezében maradt.

De véleményemet tisztán, nyíltan ki kell mondanom, hogy ha gyorsan, igen gyorsan egyesíthetjük erőinket, a haza meg van mentve; ha nem: nincs.

Vérző szívvel bár, de szilárd meggyőződéssel ki kell mondanom, hogy ha ez gyorsan történik, egész provinciákat, sőt az ország négy ötödrészét kész vagyok feladni, hogy erőink gyorsan koncentráltassanak. Mert úgy megverjük az ellent, s a megvert ellennel az elveszett provinciákat magoktól visszakapjuk; de ha a főerő szétveretik, a nemzet elvesz, s a provinciák mitsem használnak.

Óhajtanám azért, hogy ön egész erejével kijőjön, egyesüljön a többi testekkel, vegye át a főparancsnokságot, úgy tour á tour megverjük elleneinket s visszanyerjük a világ szabadságát.

Ha ez nem lehet, félek hogy 14 nap alatt egy catastropha történik.

Azonban az országot utolsó emberig védendem. — Magyarhon népeit most fegyverre szólítom.

Nagyváradra parancs ment, hogy a két üteg, melly ezen s a jövő héten fölszereltetik, rögtön küldessék önhöz, mint Ígértem. Gyalog- vagy lovasütegek lesznek-e, nem tudom. De inkább azt hiszem, jobb ma egy gyalogüteg, mint két hét múlva lovas, mert ki tudja, mennyi ideig a miénk még Nagyvárad.

Kérem a Vetter főparancsnoksága iránti avisot a bánáti sergekhez elküldeni, — igen sürgetős; — különben zavar lesz.

Ajánlom magam ön szives barátságába.“

„Sietve tudatom önnel, hogy a tegnapi győri csata ránk nézve rosszul ütött ki, sergeinknek Győrt oda kellett hagyniok.

Annál sürgetőbb szükségévé vált, hogy altbn. ur velünk egyesüljön; ha ez egyesülés elég gyorsan megtörtént, a haza meg van mentve.

¹⁾ Ez ügyben Görgeinek eszköze a rendületlen jellemű Damjanics volt. Mikép történt a dolog, érdekes lesz terjedelmesben elmondani:

A kápolnai csata, Görgei és Dembinszky czivódásai után Kossuth ez utóbbinak úgy vélt véget vethetni, hogy az országgyűlés beleegezésével a marschalbotot neki adta. Damjanichnak, ki kezdetben nem állhatá Görgeit, de utóbb igen megszerette, ez nem volt ingyére, kivált miután Vetternek szolnoki operationalis terve

Ő ezután idejét leginkább a tábor és Buda közti utazásokkal folté. Távullétében kedvencze, Bayer ezredes¹⁾ táborkari főnöke vezénylő a mozgalmakat, — nyolcz mérföldnyire a csatahelytől távol. — Egy ütközet a másik után veszendőbe ment. Görgei ekkor oda sietett, hogy a csorbát kiegyenlítse, és a sereg imádta őt mint nemtőjét. Ekkor ismét haza sietett, működését mint hadügyminister végzendő; azonban debreczenben létét, miként azóta világossá lön, arra is használá, hogy magát az országgyűlés azon pártjával tegye összeköttetésbe, melly maga rettegéssel telt, mindenféle félelmet terjesztett s üdvtelen kárográsával többet ártott a hazának, mint az ellenséggel czimboráló reactionariusok.²⁾

Azon gondolat mindig tovább harapódzott, hogy az oroszoknak meg kell magunkat adnunk.

Az Oroszországgal! pacificationnak eszméje észrevétlenül kelt Görgei környezetéből ki a közönségbe.³⁾

Azalatt bekövetkezett az orosz invasio. Sergeink következőleg álltak:

nem igen sikerült. Elkezde tehát őt minden kitelhető módon boszantani.

Míndamellet Vetternek az aprilcampagneban nem kevés érdeme van. A seregnek Hatvan és Jászberény féle nyomulása, a vácziútoni haladás forcirozása az ő műve, bárha ekközben terhesen megbetegedvén, a botot kezéből kiadni kény teték. Beszéli, hogy Damjanics boszantásai e betegséget nagy mértékben mozdíták elő.

S épen e körülmény, hogy a seregeknek Tiszafürednél! concentratiójaután nem vezethető azokat, a hivékeny népben gyanút támasztott ellene. Vádolni, rágalmazni kezdték a magyar ügy e rendületlen bajnokát, minek nyomán Kossuth a Közlönyben nyilatkozatot bocsáta ki, mellyben becsületének tisztaságáról a rága'om szennyét elhárítani igyekvők, kimondván: hogy miért nem vezetheti a seregoszlopot, kimondván, hogy a haza eddigi működéseieért hálával tartozik, hogy olly ernyedetlen szorgalommal szentelé életét a szabadság ügyének.

1) Ez ember sajtáságos jelleméhez fenebb már nyújtánk anyagokat.

2) Ezen mindenesetre túlzott vád a nyárypártot illeti.

3) Bámulandó, mennyi ügyességgel járt el Görgei ez ügyben, mint tudá propagandáját szélesbitni, s mennyi aprólékos eszközt fel tudott használni.

A főserg Komárom körül, bárha az utósó hetekben Görgei gondatlan attackjai által sokat vesztett, mindamelllett 45,000 emberből állt.

A bács-bánáti sereg	-	-	-	30,000
Az erdélyi sereg	-	-	-	40,000
Felsőtiszaizai sereg Sárosmegyében	-	-	-	12,000
Mármárosi hadosztály	-	-	-	6,000
Péterváradizai osztály	-	-	-	8,000

összesen 140,000 ember

a csatapiaczon¹⁾). Ezenkívül a várak őrségekkel gazdagon ellátva. Azonfelül új zászlóaljok folyvást alakulásban, mert a nép, nagylelkű honszeretettől égve, szavamra örömmel állítja

¹⁾ Következő Bemhez írt levelében a sergek állását egészen másképp írja le. (Saját véleményem szerint amaz a hihetőbb).

„Becses sürgönyeit júl. 8. és 9-ről kaptam, s alázatos válaszmával sietek önt mindenek előtt értesíteni, hogy Erdély, Nagyvárad s Debreczen felől az oroszoktól mit sem tarthat.

A felsőmagyarországi hadtestet (IV) Perczel vezénylete alá rendelem, s dispositiója alá 12,000 emberen kívül új sergeket adék. így 24,000 emberrel Czeglédről Szolnokra vonult, a körülmények szerint vagy a Tiszán átmenendő, vagy az oroszokat a Tisza jobb partján fenyegetendő. A mellett Korponai ezredessel Szent-Ágotánál, Kardszagtól nem messze, a derék kunokból tömeges népfölkelést gyűjtetünk, valamint Nagyvárad fedezetére 2 zászlóalj gyalogsággal, 2 divisio huszársággal, 8 ágyúval s részint népfölkeléssel (összesen 9600 ember) a püspökii tábornot megerősítők. E mozdulatok következtében az oroszok Debreczenből sietve visszavonultak, a tiszavonalt megtisztítottuk, úgy, hogy a tiszántúli országrész az ellenségtől tiszta, s a Tisza jobb partjával hatalmunkban van.

Tábornok Perczel ma a szolnoki s abonyi táborban van, azon rendelettel, hogy a Tisza jobb partját s a Duna és Tisza közti földrészt Szegeddel (a kormány mostani székhelyével) fedezze, s a körülmények szerint az oroszok hátában s oldala mellett ope ráljon, s a főerővel Hatvan és onnan Pest s Vác ellen nyomuljon. 11-kén Ramberg ellenséges tábornok 6000 emberrel Budára ment, de hir szerint viszont elhagyá. Átalán, miután Buda falait lerombolok, azt egyik fél sem tekintendi tartható helyzetnek, s birtokára az ellenséges fél sem adand sokat.

Mindamelllett Pesten tarhattuk volna magunkat, de akkor vagy a tiszai vagy a bácskai sergeket fel kellett volna concentrálnom, de azáltal olly vidékeket hagytam volna oda, mellyekből még

ki fiainak ezreit hadi szolgálatra; a ruhabizottmány bámulatos tevékenységgel működött, a 19 lovas ezredek tartalékosztályai mindig teljes számban; ágyuk öntettek, lő- és szuronyos fegyvergyárak, lőpormalmok, salétromfőző intézeteink szakadatlan munkásságban; kórházaink 20,000 beteget ápolható-

vesztett csaták után is, a földből is teremthetek sergeket, míg Pest resource-ot nem adhat.

Elvül tűztem ki, hogy a hadi operatiokat a kormány biztosságának nem rendelendem alá, hanem a kormány székhelyének választását a hadi operatiók kívánataihoz alkalmazandom.

Tudom, hogy jobb ekkép.

Ma Szegeden vagyunk, a jövő héten tán Aradon vagy Nagyváradon (mit leginkább szeretnék).

Eu személyesen faluról falura menni szándékozom önkénteseket gyűjteni; mert 30,000-nyi reserve-t akarok felállítani, s e reserve-serget személyesen vezetni. — Hiszem, hogy 50,000 ember egy hó alatt megleend.

Vetter tábornok Jellachich elleni támadásait megkezdé. A bajnok Guyon Jellachichot megverte, ki Tittelre szaladt. Guyon ma követé, míg Kmety tábornok hasonlóan ma Péterváradot felszabadítja; ezredes Bánffy pedig az ócskái, lukácsfalvi, aradácsi colonne-okat magához véve, gyors menettel Perlaszra siet, s míg Jellachich Tittelre érne, azt bevenni szándékszik; de ez aligha sikerülend neki s Tittel ránk nézve kemény harapás lesz. Vederemo! Sergek és vezérek derekak.

A felső sereg (ah erről sok mondandóm lesz) még mindig Komáromnál áll. 12-én nagy csatája volt következmény nélkül, a besáncolt positiót megtartá, mindkét részről sok veszteség, főként az ellenség részéről lovasságban.

önre, rám s az egész országra nézve egyetlen körülmény igen nyomasztó s alkalmatlan.

Görgei tábornok Komáromból jun. 20-ról ezt írta: „a győri ütközet elveszett, az ellenség Bicske felé túlszárnyalt, mert támpontomból 60,000 ember ellenében annyira nem terjeszkedhet ki, az ellenség 48 óra alatt Budán lesz, gondoskodják a kormánya takarmányokról, bankról sat.“

Pesten nem volt őrségem, a bankgyárt tehát ellenséges támadás-és elvételnek nem tehetöm ki, azt tehát (legalább 6000 mázsa sajtó- s gyárszerekkel) meg kelle szüntetnem s Szegedre áttétnem épen akkor, midőn az ellenség közeledte miatta debreczeni bankgyárt is megszünetnem kelle.

A felállításra legalább 14 nap szükséges. 14 napig tehát egyetlen forintot sem csinálhatunk.

nak, a várak élelmezve, a gabnatáruk százezzeivel a mérőknek megtelve, és én magam kötelességemhez képest, szüntelen lel-

Azért nem kapott ön pénzt, a 125,000 frtot kivéve, melyet 9-én Szolnokról küldék.

Megteszem, mit ember tehet; isten nem vagyok, semmiből nem teremthetek.

Egy év óta semmi bevétel, üresen átvett pénztáruk és had! Még e perczen is következő sergeket kell eltartanom:

Erdély	40,000	ember
Felső sereg s Komárom	45,000	„
Vetter (déli sereg)	36,000	„
Tiszai sereg.....	26,000	„
Pétervárad.....	8,000	„
N.-Várad, Arad, Szeged, Baja, zaránda határvonal, s kis detachements-ok	10,000	„

összesen 165,000 ember.

Ezenkívül a 18 huszár ezred reserve-escadrona, 7 felállítandó zászlóalj, 20,000 beteg, 60,000 népfelkelés, löpormalmok, öntészetek, fegyver-s kardgyár, szuronygyár, 24,000 fogoly, az egész civil administratio sat. sat.

Ez nem kicsinyiség, tábornok! s a bankgyár 14 nap óta nem dolgozik!

Türelmet kérek. Isten nem vagyok. Örömmel halhatok meg hazámért, de creation-t nem tehetek.

A bank három nap alatt rendben lesz, s így ön pénztárnokának hetenként 200,000 frtot küldendek.

Ön 800,000 frtot kér 30 és 15 krosokban. Kérem fölszámolni, hogy erre 9,600,000 nyomás szükségeltetik, a mellett emberi kezek által, (gőz nem használható) csak 20 sajtó dolgozván, egy perez alatt 10 nyomás történhetvén, éjjel nappal dolgozva, 35 nap kívántatik csak ez összegre!!

S ez összeg havi kiadásunknak csak tizedrésze!

Ennyit a nehézségek felfejtésére. Mi embernek lehető, megteszem. Többet nem tehetek.

Most igen fontos dologra altbn. úr.

BolexesésBolliak, oláhországi emigráns urak, ajánlatot tettek, oláh légiót alkatai.

Elfogadtam az elvet, detaille-ok végett altábornagy úrhoz utalóm őket.

Ajánlom őket. A dolog igen fontos. Ha ön Oláhországba nyomulna, (mit igen szeretnék) e zászlóalj az avantgarde-ot képezhetné. A következőmény felszámíthatlan volna.

kesedést öntök a nép szívébe, s a honvédelem minden ágai felett öröködém.

Így elkészülve talált bennünket az osztrák-orosz invasio. A szerbek le voltak győzve, az oláhok békealkudozásokban;¹⁾

Ha a dolog oláhhonbai bemenetelre kerül, kérem, ez urakat pár nappal azelőtt tanácskozássra hívni föl, hogy előre intézkedhessenek, mert óhajtható, hogy ottan barátoknak tekintsenek. Igen szükségesnek vélem megmondani a proclamatióban: „mint a törökök s oláhok barátai jövünk, felszabadítani őket az orosz nyomás alól.“

A törökök kétes politikát követnek; il fant les compromise.

Olvasám a lapokból önnek rendeletét, mellynél fogva minden civil t. hatóságot felfüggeszt; e lépésnek felszámíthatlanok következményei s megegyezésem nélkül úgy eshetik meg, ha megismerem a nemzetgyűlés előtt, hogy nem vagyok kormányzó. Miatta a félország lángban van. Mért compromittál drága altábornagy úr?

Ilgyje el van elég gondom. Ne neveljék barátaim. Ez annyit tesz, mint fölfüggeszteni az alkotmányt. Még a ministeriumnak is a nemzeti gyűlés megegyezése kívántatik, — különben vádállapotba helyeztethetik. Borzasztó erisis támadhat belőle. Nyújtsion kezét elhárítani a zavar vészeit.

Kérem rá, a nagyváradi beszélgetésre hivatkozva.

Különben remélem, legyőzzük elleneinket, ha egyezők leszünk. Fájdalom, beteges vagyok!

Fogadja el megkülönböztetett tiszteletemet.“

¹⁾ Hogy e pont túlzólag van elmondva, mutatja Szemerének egy — pár hó múlva ezután, tehát sokkal később, — mondott beszédének köv. pontja:

„Czélunk egyébiránt ebben sem volt más, mint az ország függetlenségének és polgárai szabadságának biztosítását siettetni egy részről, más részről pedig a kegyetlenségek meggátlása által a szelíd humanitásnak uralkodását helyreállítani s annyira, hogy forradalmunk fő dicsősége, a szelíd és békés fejlődés az ember-telen terrorismus vérvonaitól és vérvonai által meg ne fertőztetessék.

Úgy voltak a pontok szerkesztve, hogy többet adnunk az ország státusegységének feláldozása nélkül nem lehetett, kevesebbet pedig nem tartottunk kielégítőnek.

úgy voltak szerkesztve, hogy hasonló jogokat egy ország sem ad a maga határain belül az apróbb nemzetiségeknek. Mindent tisztán, szabatosan fogalmaztunk és tartózkodtunk olyan csalfái-géretektől, millyenekkel Austria szokta ámitgatni a népeket,

a főváros kezünkben¹). G. kétségeskedhetett azon, hogy győzni fogunk? Én a nemzetet az egyesült osztrák-orosz hatalom ellen tökéletesebben találtam felkészülve, mint tavai Austria ellenében. Mi már ekkor a büszke Austriát meggyengítettük, úgy hogy kényszerülve lön, természetes -) ellenségéhez fordulni védelemért, mert még bukásában sem akart szegény hazánkhoz igazságos lenni³).

Ellenünk elkülönözve három sereg állt: 80,000 osztrák, 140,000 orosz és Jellachich a 40,000-nyi déli sereggel. Azonfölül még az Oláhországban kóborló 12,000-nyi hadtest Clam-Gallas alatt, az előbbi osztrák-erdélyi sereg. Feladatunk volt,

Austria, inelly a ráczoknak vajdaságot ígért, de csak nevét adta meg; ki szabadságot ígért a határőröknek, de ezek most is rabok, földhöz kötött szolgák, kik most is 10—20 ezrenként kényszerítettnek idegen harcban elvérzeni; ki a nemzetek egyenjogúságát kimondotta s a ráczok, az oláhok, gallicziaiakés horvátok most is azon állapotban vannak, hogy házaik küszöbén túl a német nyelvben kénytelenek mozogni; ki megígérte Bukovinának, hogy ámbár kis töredék, iskoláiba behozza anyanyelvét, s az ígéretet akként értelmezte, hogy minden tudományok német nyelven taníttatnak, s a mellet szabad az anyanyelv szabályait is tanítani.

E béketörekvéseket a fellázadt népek irányában mi czélszerűeknek és igazságosoknak láttuk. Eddigélé nem volt kellő sikerök, de reményünk van, hogy lesz. De mi felelősek vagyunk önöknek e földön s a túlvilágon az istennek, s úgy akartuk vezérelni a kormányt, hogy a mindenható, ki a népek sorsát mérlegezi kezében, azt mondhassa a magyarról: „e nemzet megérdemli a szabadságot, mert tudott lenni igazságos más nemzetek iránt, a mellyeknek földet adott saját földéből, jogokat, mellyeket saját vérén szerzett, s öldököltetése után is elég nagylelkű volt, testvéri kézzel a béke olajágát nyújtani.“

Ha ez áll, bizonyonnyal nyilvánossá tételét nem halasztották volna.

- 1) S midőn a főváros elveszett, azzal vigasztalé magát, hogy annak az események folyamára semmi hatása.
- 2) S mellyeli szoros, már azelőtt fenállott aliencie-a tudva van.
- 3) Sajátságos ezen csodálkozni! Austriának lényeges s fenállását feltételező részét teszi Magyarhon. Ne zárta volna el a függetlenség által a kibékülés lehetőségét.

az ellenséget egyenként megverni. Görgei beleegyezésével következő haditervet állapítánk meg ¹⁾).

Az oroszoknak Gallicziából betört seregével semmi eldöntő csatába nem ereszkedünk, a felső tiszai sereg az oroszok előha-

¹⁾ Következő operationalis terv már azelőtt elfogadva s ez újabbert elvetve volt.

„Komárom, mint elárkolt tábor 30,000 emberrel, az 1-ső és 8-ik hadtestből ellátva, az osztrák főhadereg előnyomulását gátolandja. E vár és a hadsereg vezére Klapka tábornok; helyettesé Aschermann ezredes.

A második és harmadik hadtest Aulich tábornok alatt a Duna bal partján, állását a Nyitra folyó mentében veszi, és különített csapatok által összeköttetésben álland Dembinszky altábornagygyal s Komárommal. Ezen egyesített hadtestnek, melly majd a szükséges segedelem megérkeztével főhadsereggé alakuland, előleges feladata leend a Duna bal partján az ellenséges erőt szemügygyel s egyszersmind schachban tartani, a bányavárosokat fedezni, és magának egy olly állást biztosítani, mellyből a segedelem megérkeztével csakhamar ismét támadólag előre haladni lehessen. Visszahúzóási vonal Vác vagy Miskolcz felé, mint azt tudniillik a körülmények megkívánják.

Kmety hadosztálya a főváros bevétele után Veszprém felé szállong, és innen magát Komárommal összeköttetésbe teszi. Ezen szállongó hadosztály feladata a Duna jobb partjání vidéket védeni, magát annyira, mint lehet, megerősíteni, végre ha Bem tábornok a Dunán átkel, ez és Komárom közt az összeköttetést minélelőbb megszerezni. Visszahúzóási vonal Buda felé. — Buda be nem vétele esetében, Kmety ezen hely további zárлата végett a nevezett főváros alatt marad; itt minden kitelhető segítségeket magához von, és veszedelmeztetés esetében a főhadsereggel Esztergom vagy Pesten át csatlakozik.

A felsőmagyarországi hadtest Dembinszky altábornagy alatt kisebb részével a felső magyarországi szorosokat szemügygyel tartja, főerejével pedig a mellett, hogy a főhadserggel mindenkori közlekedésben áll, figyelmét a felső Vágdu-nára és a Nyitra folyóra kiterjeszti. — E hadtest rendelkezése alá esik a Mármarosban és Beregben alakulandó Juric h al-ezredes hadosztálya is. — Visszahúzóási vonal Miskolczon át a Tiszához.

Arad és Temesvár ostromára, továbbá a Bánát és Bácska biztosítására, ugyanott maradand Perczel tábornok hadtestének felével, és Vécsey tábornok egész hadtestével.

ladását nehezítve, lassan Pestig visszavonul. Azalatt Bem kitzisztítja Erdélyt, Vetter megveri Jellachichot, vagy lassan a Duna mellett felhúzódik, s azon átkelve Budának tart, Görgei pedig a legyőzhetlen hősökké edzett 50,000-nyi seregével rögtön a jobb dunaparttól a balra veti magát, s Komáromhoz támaszkodva, magát szüntelen erősítve, Austriával eldöntő csatában mérkőzik meg, győzelem esetében aztán Bécsbe siet, megveretve pedig Komáromhoz veti hátát, míg vagy a tiszai vagy a bács-bánáti seregeket magához vonja, vagy Bem 20 ezernyi emberével segélyére nem érkezik, szóval, Austriát külön megverni, akár mint nyomuljon elő az orosz, aztán pedig egyesült erővel erre törni s körülmények szerint a háborút vagy Austriába vagy Gallicziába átjátszani, roszabb esetben pedig 50—60,000 emberrel Fiumén és Styriánát Olaszországba nyomolni, onnan a felszabadított olaszok segítségével és Radeczky seregének magyar részével ismét hazánkba visszatérni, ez volt feladatunk. — Ez utolsó olly tervezet volt, melly következményeiben iszonyúan nagyszerű lehetett volna.

Görgei szinleg e tervtől áthatva, Komáromhoz felvonult, hogy annak leglényegesebb részét teljesíteni látszassák. Azonban a helyett, hogy 80,000 emberével Komárom mint tengely

Bem altábornagy tulajdon seregével, s Perczel tábornok hadteste felével Tittelt elfoglalván, és egy támadás által Pétervárt az ellenséges sereg zárlata alól felszabadítván, a Duna bal partjára áttér, s a folyamon (á cheval) felfelé halad, azután a hol és midőn a körülmények engedik, a Dunán átkel; — ha pedig ez nem történhetnék, ekkor a főhadssereggel csatlakozik, mellynek parancsnoksága ezen esetben ő reá ruháztatik.

A tartalék Dessewffy tábornok alatt magát egyik osztályával (Hadik) a közép, másik osztályával pedig (Pulszky) a felső tizamelléken helyezi el, s itt magát tökéletesen kiegészítvén és rendezvén, várja a hadügyministerium további rendelkezéseit.

Erdélyben Czecz tábornok viszi a hadi főparancsnokságot, kinek főgondjai közé soroztatik: az oláh lázadások végképeni elnyomása, Károlyvár bevétele, és minél nagyobb számú segélyseregek Magyarországra való beszállítása.“

É sok hasztalan terelés is mutatja, mennyire nem valának tisztában a dolgokkal.

körüli megállapodás nélkül a jobb partra átvette volna magát, Győrnél egy hadtestet az egész austriai sereggel hagy megütöközni¹⁾ s midőn 10,000 ember 60,000 által megveretett, ír Pestre, hogy a kormány mentse meg a mi menthető, a bankot, ruhatárait stb. s meneküljön Nagyváradra — hol saját terve szerint alig állott két zászlóalj, — de igen az orosz 60,000 emberrel a Tisza mindkét partján, — őt pedig hagyja saját sorsára! 1 — mert ő túl van szárnyalva s többé nem képes a fővárost csak 24 óráig is fedezni.

Én a jelenlevő tábornokokkal haditanácsot tarték, s abban állapodánk meg, ²⁾ hogy miután az austriai főhadsergnek szándékolt semmivététele nem sikerült, mindenekelőtt a tervet kell megváltoztatni. A hadi működések alapjául a tiszta- és marosvonal vétetett. Kmety 60,000 emberrel, kik

¹⁾ E csatáról s következményeiről Bemhez következő levelet írt:

„Görgei tábornokot 50,000 ember Győrnél megtámadta s legyőzte.

Ezáltal azon terv, hogy Austria ellen nyomuljon s az alsó seregekkel fen egyesüljön, lehetlenné vált.

Meghatározatok tehát, hogy Komáromnál erős őrizet hátrahagyásával a többi sereg alatt koncentráljon, úgy hogy az erdélyi, német-bánati s felső sereg s Visoczky teste Szeged felé nyomuljanak, s a bács-bánati sereggel egyesüljenek.

Ezt azon hozzáadással tudatom önnel, hogy az orosz sereg Tokajon át kemény osztálylyal 8, mások szerint 20,000 emberrel átmentek a Tiszán s ma Nyíregyházán vannak.

Ezáltal az ellenség Debreczen » Nagy-Várad alatt, úgy látszik, az ön sereg háta mögé akar menni s önt a többi seregtől elvágni.

Fő feladatunk legyen ezt meggátolni s a kormány részéről a fen leírt koncentráció ezért határozatok.

Éjfél van; miniszter Csányi, altábornagy Kiss és tábornok Aulich e perczben indulnak, Görgeinek a Szegednél! koncentráció iránt határozott rendeletet megvinni.

Bizalmasan legyen mondva, a kormány székhelye is oda tétetik.

Kitartás és remény jó ügyünk diadalára!“

²⁾ Kell-e illy adatoknál világosabb bizonyosság, hogy könnyebb forradalmat kezdeni, mint azt végrehajtani? — Cromwell! —

úgy is a győri eset által a főseregtől el voltak vágva, Vetter támogatására siessen; egyesülve mentsék fel Péterváradot, s így egyik szárnyal Péterváradra, másik szárnyal az aradi várra, — mellyel én egész sietséggel védelmi állapotba tettem — támaszkodva, Jellachichot Bem segítségével megsemmisíteni, aztán Temesvárnak már jó előre haladott ostromát gyorsítani. Görgei a mindennel ellátott Komárom falai alatt 22,000 embert hagyjon, kik e hatalmas vár alatt 50,000 osztrákot sakkban tartani elég erők leendnek, s miután ő a Pest körül egész hirtelenséggel organizált tartalékokat fölvevé, a fővároson keresztül 25—30,000 emberrel a czeglédi vonalra siessen, hogy az oroszokat mindaddig fel-tartsa, míg a három ellenség egyike, Jellachich, megsemmisítve lesz, s hogy ez annál bizonyosabban megtörténjék, a tiszai sereg — 12,000 ember Visoczky és Desewffy alatt — gyors menettel Vetter segítségére a Bácskába nyomuljon, mi-helyt Görgei 25—30,000 emberével állását az oroszok elle-nében elfoglalta. ¹⁾

¹⁾ Kossuth köv. Bemhez irt levelében e tervelések menetéhez nevezetes adatok mellékelvék:

„Görgeinek közelebbi napokbani cselekvésmódja arra mutat, hogy szándoka volt a parancsnoksága alatti fősereggel az ország kormányától függetlenül saját tetszése szerint operálni.

A vesztett győri csata után tanácsolá, hogy a kormány perczig se késsék, tegye székhelyét viszont a tiszántúli vidékre, Festeni biztosságát 24 óráig sem garantírozhatván.

Illy körülmények közt, mint ország kormányzója, parancsnoki kötelességemnek tartám, főként az ingó statusvagyonokat, jelesen a bankot, töltnyt, monturt, fegyvergyárt sat. még korán biztos helyre vitetni; de a kormány székhelyét még lehet Budapesten hagyni.

Az ellenség Nagy-Várad felé nyomulásának híre, úgy látszik, nem igen alapos. Mindamellert Visoczkynek rendelete van, 7-kén a Tiszán átmenni, Perczel pedig 10,000 emberrel már holnap átmenend.

2-kán Komárom előtt véres csata volt. Reggel 9-től késő estig tartott; az ellenség keményen megverve, szaladott s a mieink által üldöztetett.

E szerint a kormány még mindig Pesten van s reméli, hogy elmennie sem kellend; én különben koronként Czegléden tartózkodandom.

Ezen terv szerint az egyesülésnek Bácska- vagy Bánátban kelle megtörténni, a Bemmelii egyesülés helyre lett volna állítva, Jellachich megsemmisülése bizonyosan bekövetkezett volna. A kilátások ismét úgy álltak, hogy a győzelmes déli sereg, a lassan közelebbi Görgeivel egyesülve vagy az oroszokkal megmérkőzik s egy csapással szétugraszítja, — teljes megsemmisítésök aztán a nép feladata lett volna, — vagy az ut Fiúméba nyitva állt volna, vagy Komáromhoz vethetők magunkat s az ottani sereggel egyesülve Austriába törheténk.

Csányi miniszter, Kiss és Aulich tábornokok Görgeihez azon parancscsal küldettek, hogy legközelebbi nap 25,000 emberrel gyors menetben Buda felé vonuljon.¹⁾ A podgyász szállítására gőzösök küldettek. Felelete volt, hogy engedelmessékedni s más nap levonulni fog. Ő megszegé szavát, nem jött, hanem haditanács alakjában katonai forradalmat rög-

A főszeregből Komáromban mint őrség 20,000 ember marad, s míg ezek az ellent foglalkodtatják, a többi része az oroszok ellen felnyomuland, s a bácsbányai sereggel összeköttetésben, a közelebbi hadi operációk hasisául a maros- s tiszavonalt választan dják.

Tábornok Kmety Székesfehérvárból Pestre nyomul, ott az itt lebecsátott hajóhíd segedelmével a Dunán átmenend, egyesül a bács-bányai sereggel, Jellachichot egész erővel megtámadni s Péterváradot felszabadítani.

Arad már a miénk, s hogy Temesvár is elessék, közös gondunk legyen. Visoczký és Dessewffynek rósz hírmondói vannak. Nem tudják, hol áll az ellen. Mint mondják, most ment át a Tiszán Polgárnál.

Ha ez valósul, 180,000 emberrel fogjuk oldalvást megtámadni.

Ez rövid vázlatja operációinknak. Tudassa ön is, alibn. ur, mi történik Erdélyben s mi történend, és szíveskedjék Dézs, N.-Bánya, Mező-Túr, Szolnok s Czegléden át naponként, bár rövid, tudósításokat küldeni.

¹⁾ Mit ért az illyszerű parlamentírozás elfogatási parancs nélkül? Qui semel amittit fídem.. e tant Görgei ellenében Kossuth, úgy látszik, nem akarta követni.

Görgei sokkal okosabban tett. Ugyanis ő Kisfaludi ezredest elindítá, hogy a kormányt fogja el, de Nagy-Kátáról visszahívatta.

Két kard egy hüvelyben nem fér meg.

tönzött, melly őt a hadügyministerium letételére s a parancsnokság tovább megtartására kényszerítse. Annak következtében ezentúl, nem a ministerium rendeletéből, hanem a tisztikar választása által lett vezérnek nevezé magát. Ezután hasztalan ütközetekbe bocsátkozék, patakjait a vérnek fecsérlő el, s miután engedetlensége folytán leideztetett, orvosi bizonyítványokat küldött, hogy meg van sebesítve, s azért nem jöhet. Az ármány egyéb főczinkosai is hivatának, de öök betegséggel menték magukat. A kormánybiztos velük egyetértett s ő szinleg elfogatott, a hadsereget pedig engedők az ellenségtől körülvévetni, és így minden összeköttetés a kormánynyal el lőn vágva. ¹⁾

Ezelőtt azonban Görgei ígéteret tőn, hogy átlátván a concentrálás szükségét, mihelyt hatalmában lesz, lesietend, de most körül van véve, s nem teheti.

Azonban még ezen engedetlenség sem döntötte volna meg a hazát. Igaz ugyan, hogy Visoczky és Desewffy seregeit Vetter tábornoknak segítségéül nem küldhettük, minthogy nem volt erőnk a czeplédi vonalban helyettük az oroszok ellen felállítandó; s Bem sem küldhetett a Bánatba Jellachich ellen segélyt, minthogy az oroszok Erdélybe is igen nagy erővel betörtek; de mi mindent megtevőnk, mi csak emberi erőtől kitelik.

Nyolcz nap alatt Kecskeméten és Czepléden egy 14,000 főből álló sereget gyűjtöttünk, felszereltünk, fegyverrel el-

¹⁾ Az ezalatt folytatott nevezetesb csata az ácsi volt. így történt:

Görgei, ki Győrt a vesztett csata után elhagyni kényteték s seregeit Komárom előtt rendezé, a szőnyi sánczoknál positiót foglalt. Az orosz-osztrák seregek számszerint 50,000-en Ács felől támadták meg.

Kemény csata volt. Az osztrákok a sánczokat csaknem elfoglalák, midőn Görgei díszöltözetben, e szavakkal: „ne féljete! a golyó ma csak engem keresend!“ huszárait ágyuk ellen rohamra vezette. E harciban, melly személyes bátorságát úgy bizonyítja, mint többi csatái stratégiai ismereteit, sebet is kapott.

Annyi eredménye e csatának csakugyan volt, hogy Görgei megtartá positióját, s a kormány néhány napig még maradt Pesten.

láttunk Perczel tábornok alatt, ki Visoczkyval egyesülve az oroszokat feltartá.¹⁾

A kormány Szegedre vonult, s ott egy hét alatt ismét 7,000 főnyi sereget felállítottunk. Aradvárát mindennel elláttuk; Temesvár ostromára 25 nehéz kalibert szállíttattam; azonkívül Guyon tábornok derekasan megveré Verbásznál Jellachichot, visszanyomta Tittelig, ²⁾ s ekkint Pétervárad is fel lön szabadítva.

1) E seregyűjtés érdeme legfőképp Perczelt illeti, ki faluról falura járva toborzott.

S egy tekintet a magyar seregek akkori állására meggyőző, hogy a koncentrálás kivitele egyedül Görgeiben szenvedett hájótörést.

Komáromnál 20,000 honvéd állt. Vezér Klapka.

Vác felé 24,000 húzódott. Vezér Görgei.

Perczel-, Visoczky-, Dessewffynek a Tisza mentében 22,000 embere.

A Bánátban Kmety s Vetter, Erdélyben Bem állottak a seregek élén.

A milly könnyű lett volna ekkor, midőn egyik s másika közt nem valának idegen erők, koncentrálni a magyar seregeket, olly lehetlenné válandott később, mit ekkor maga Görgei is tán sem előre nem látott, sem előre nem hitt.

Maga a kormány folytatta útját Czeglédről Kecskemétre, s Kecskemétről Szegedre, sem itt, sem ott nem időzve, míg-nem Szeged homokjain partra szállt.

De arra, hogy Görgeit a kormány vagy kiengesztelje, vagy semmivé tegye, egyetlen lépés sem történt, bár ez utóbbinak elkerülhetlenségét maga a kormányzó is kimondá.

2) E csatárolí hadjelenítés:

„A szabadság istenétől megáldott fegyvereink győzedelme újra jelentékeny előnyöket vont maga után déli határainkon.

Vetter altábornagy urnák Verbászról folyó hó 16-áról kelt jelentése szerint a Hegyes és Szeghegy mellett kivívott győzelem, aztán a csatornán! általkelésre tett intézkedések, egész Bácskát ismét a magyar kormány kezébe juttatták.

E győzelem következtében Pétervárad az ellenséges körül-táborzástól felszabadulván, a közlekedés odáig szabad, s nevezett altábornagy ur épen fenemlített napon szándékozik odautazni a további szükséges intézkedések megtétele végett.

De kipótolthatatlan kárt okozott több puskapormalmoknak lassankinti elvesztése, mint a Kassán, Eperjesen, Zólyomban, Nagyváradon, Budán, Szebenben felállítottaké, nyomasztó a fegyverhiány, mellyeket lehetlen volt elegendő számmal készíteni, becsempészni pedig már Viddinen keresztül sem. Azért hasztalan igyekvöm városról városra járva, egy 30,000 főnyi új tartaléksereget felállítani, mellyhez, mert vezéréül ígérkezém, ezrenkint tódult a vitéz magyar

romlása csak azáltal idéztetett elő, hogy Görgei s környezete nép. — Érzékeny csapás volt Bemnek többszöri megveretése, melly által az erdélyi hadsereg paralyzáttatott; de a haza romlása csak azáltal idéztetett elő, hogy Görgei s környezete pártütőleg a seregben azon hitet terjesztők, hogy a győzelem lehetlen, oktalanság lenne a további küzdés, és hogy Görgei kötelesnek érzi magát, a tisztikart, melly vele harczolt, mindenesetre megmenteni.¹⁾

És azon bajnokok, kik súlyban fegyverükkel, lövés nélkül a keresztttübbe — V----- csatadalaít énekelve — rohantak, és a kétszerte erősebb ellent szorosokból, sánckokból, pallizádok mögül kiűzték, a sereg, melly szurony-szegezve az előrerobogó lovasságnak neki ment, melly töltények nélkül énekelve és fütüürészve sietett a harczba, ezen sereg hosszas machinatiók által demoralizálva, gyáva tisztjeiktől minden csatában cserben hagyva, hihetlen hosszú napi utak és nélkülözések által meggyengülve, fonák rendszabályok következtében hasztalan ütközetek által két harmadára leolvasztva, a győzelem hitétől, az önbizalomtól erőszakosan megfosztva, ezen sereg futni tanult, tanulta azt hinni, hogy az ellenséggel megmérkőzni nem képes.

Illymódon készítettett elő Magyarország bukása.

S illy 30,000 főből álló sereggel indult el Görgei Komáromból, három héttel később, mintsem kellett volna, magát az orosz seregeken, mint emlité, keresztülágandó, hogy velem a Tiszánál egyesülhessen, de ezen újtjáról nekem sem nem irt, sem nem tudósított.

1) Görgeit e pont vádolja legsúlyosabban, E bizonyos adat az, miért őt a história elítéli.

Midőn Vácznál verekedett,¹⁾ Perczel 26 ezer emberrel Nagy-Kátánál állott, de Görgei sem nem írt, sem nem tudósított. Csak egy sor rásba kerülendett, s mi az oroszokat két tűz közé szorítván, megsemmisíthettük volna, de ő hallgatott. Egyedül harczolt a túlnyomó erő ellen, Vácztól Lonsonczig visszavonulva; innen erőtetett marsok után érkezett a Sajóhoz, miután 10,000 embert hasztalanul feláldozott.

1) A befolyásteljes vácsi s azt követő csaták leírása:

Váczon mozlém őrség vala herczeg Bebutow vezénylete alatt, melly Görgei közeledtére rögtön Újfaluba kihúzódott (15-én). Este volt, midőn Görgei 30,000 emberével megérkezett s kemény positiót foglalt el Dukánál, mire Hatvan és Hortról az ottani orosz csapatok Bebutow herczeg segítségére siettek. (Julius 15-én).

Az orosz sereget Sasz tábornok vezette. Elszánt hosszas csata kezdődött, mellyben az oroszok részéről a lovasság, Görgei seregéből pedig a tüzérek tüntették ki magukat annyira, hogy azok heves támadásai s ezek elhatározott ellenállása miatt a győzelem ez nap egy részre sem dőlt el.

Másnap (julius 16-kán) az orosz seregek gyors fordulatokkal koncentrálták az erőt, Görgeinek pedig meggátolák a koncentrálást, kinek ereje azonban Nagy-Sándoréval 45 ezerre nőtt. Ennek következtében Váczon utczai csata kezdődék. Mindkét fél harczosai ez nap is olly kétségbeesett viadalt fejtek ki, mint az azelőttin, mellynek következtében Vác kirabolatott.

Az utczai csata Görgei erejét sokkal jobban kifárasztá, hogysen tovább csatát kiizdhetett volna; kirendelve tehát Nagysándort fedezetül, maga tovább húzódott. A hídon biborszin tábornoki öltönyében megállt, s a gránát- s golyózápor daczára az ágyuk átmeneteiét elrendezé. Közelében 8 gránát esett le s a híd 3 helyt kezdett égni. De bátorságát semmi sem volt képen megtörni.

18-án reggel a balassa-gyarmati utón Görgei s az orosz seregek összetalálkoztak annyira, hogy a lőrinczi hegynél ágyutüzeket is váltottak. Amaz azonban ügyes fordulattal kisikult, s estvére Vadkertre érkezett. Az itteni csata következtében azonban Görgei főhadiszállását A.-Gudanyra tette át.

Másnap Görgei a károsi szorost (hegy és folyó közt) védni akarta, de e tervét Grabbe tábornoknak Zólyomgyéből közeledése meghiúsítá.

Ezalatt folyvást parlamentírozott, követségeket, ajándékokat váltott az oroszokkal.

Putnoknál pénzt kért, egy szó tudósítás nélkül, hogy mit czéloz, hová igyekszik. Tudósíta, hogy nincs munitiója, de nem ízén te meg, hová küldjük, mindamellert szállítáték, sőt magam sietek öt felkeresni.

Ekkor ő Losoncza felé vette útját s ottan positiót foglalt. De Görgőinek koránsem volt annyi ereje, hogy a két oldalról nyomuló ellenséget itten feltartani tudta volna. Innen Gyöngyös felégetett (22-én). És ezután koránsem folytató lefelé, mi tetemes áldozatok után nevezetes hasznot hajthatott volna, hanem separatisticus tervének megfelelőleg fölment Miskolczra, Sasz orosz tábornok nyomban üldözé.

Görgőinek miskolczi hadjárata után tábornok Grabbe, ki föl felé a bányavárosok fedezetére sietett, Losoncza vette útját. E város, azelőtt néhány orosz tiszt benne megöletvén, fölégettetett háromnap szabab rablás után, annyira, hogy le - rombolatlanul alig nyolcz ház maradt. Innen Tokaj felé olly sebesen ment, hogy már julius 24-én Bényén volt.

Ezenben julius 23-án az orosz főerő Ábrányból Miskolcz felé erőtetett recognoscirozásra seregeket küldött ki. Harsány falu hatarán az erdő szélénél találkoztak ez és a magyar recognoscirozó seregek s kemény tüzelés után az utóbbiak Miskolcz melletti erős positiójukra vonultak.

Görgei azon hírre, hogy az oroszok Ernőd, Keresztár és Ónod felől bekeríteni szándékoznak, egy hadi cselt használt. Seregei egy részét e positióban hagyá s úgy rendezé el, mintha egész tábor volna ottan. O maga pedig Pöltenberg tábornokot, magát élemmel ellátandót, Miskolczra küldé, hogy e várost ostrommal vegye be. De tábornok Tscheodajew már elvonnult belőle. Ezenben az orosz főerő megtámadó a Görgei vezénylete alatt hótramart sereget s ez még néhány positiót foglalván el, magát keményen védelmezve, Miskolczon túl vonult.

A Sajó bal partján, túl Miskolczon, Zsolca felé mocsáros síkságok terülnek el. Görgei seregével Ónodtól Saió-Ládig ezek mellett foglalt helyet, a Sajóni hidat elrontván. Ez julius 25-én történt.

Reggel 10 órától estve 6-ig kemény csata volt. Mindkét részről ágyuk dolgozóznak.

Ugyanis maguk az orosz tábornokok is azt hívék, hogy Görgei ezután a Tisza irányában működendik, az orosz seregeknek Tiszáni átkelését meggátlandó. Ki is volt rendelve

Alig voltain fertályórányira az orosz előőrsöktől; de ő nem küldött a munitióért, hanem időközben bántatlanul engedett 10,000 orosz háromszorta nagyobb erejének daczára Tiszafürednél állani, mert — úgymond — nem akará lőszerét ellőni, s így alkalmat nyitott 60,000 orosznek háborítlanul a Tiszán átkelni. ¹⁾

Tscheodajew tábornokot, ha Tisza-Füred felé megy, nyomban üldözni. Görgei azonban, miután Kossuth azt írta neki, hogy a tiszai vonal kellőleg van fedezve, Tokaj felé vevénútját, a nyomban üldözéssel felhagytak.

Az orosz főhadiszállás kardcsapás és minden ellenállás nélkül áttétetett Tisza-Füredre.

Egy csapat Tokaj felé rendeltetett, mely a Hernádon a hidat szétrombolva találta. Görgei előőrsei Gcsztely mellett a folyó jobb partján valának. E sereg ellen tábornok Grabbe tetemes erővel küldetett. (Julius 28-án.) Négyórai heves csata után, mellyben Görgei, bár töltvénye nem volt elegendő, győztes maradt, tábornok Grabbe Ónodra, s onnan (julus 29.) Putnokra vonult.

Görgei főhadiszállását Gorombolára tette át, megvédendő a berettyóvonalt, miután ezt a tiszavonallal többé nem tehetete.

A varsói herczeg pedig Tisza-Füredről Debreczenbe akarta főhadiszállását áttenni. Meg is indultak némi csapatok, de vízhiány miatt visszatérvén, Ósegére fölmentek (julus 29.) s itt vonultak át a Tiszán. S ezzel a herczeg e folyón, melly a múlt századokban annyi csatában olly erős határfal volt, átment.

Azonban Görgei Tokajból Nyíregyházára ment (julus 31.), az ottani hidat lerombolva, mikor aztán tábornok Sacken Tokajt elfoglalá. Görgei ollyforma mozdulatokat tevén, mintha a Sacken és Grabbe tábornokok közti közlekedést el akarná zárni, a fővezér július 31-én Ósegén helyt maradt s csak Tokaj elfoglalása után folytatta útját.

¹⁾ Mind e pontok Görgeit vádolják. Lássuk azokat, mellyek a kormány eljárása ellen is szólnak.

Szegeden a kormány nemhogy megtért, a múltakon nemhogy okult volna, czívódásait ott is folytatá s mi boszantóbbá teszi, búvosdi játékát nagyobbban úzé.

Görgeit depopularizálni mindent elkövetett, de azt, mi őt valóban depopularizálhatta volna, nem merte kimondani.

Seregének egy részét képezé az első hadtest, azon Nagysándor tábornok vezérlete alatt, ki egyszer a tábori camarilla közepette elég bátor volt kinyilatkoztatni, hogy az, ki katonai dictators után merne kacsintani, benne Brutusát találandja. Jís Nagy-Sándor titkos megbízottat küldött hozzám azon tu-

Görgei állásáról hadijelentést nem közölt. Nem kapott, vagy nem akart? mindkettő az ő hibája. Az első gyöngeség, a másik csaltság.

Furcsábbnál furcsább híreket terjesztőnek róla, de ezeket senki sem hitte.

A magyar forradalomnak legvérmesebb bajnokai is Kossuthot s Görgeit egy niveauban említék, többen azt is kimondák, hogy most katonára s nem diplomatára leven szükség, a föltétlen hatalmat ez utóbbinak kellene adni.

Kossuth s az utolsó időben leghívebb ágense, Szemere, mind ezt tudá, s nyíltan mégis egyik sem szólalt fel.

Az első, — paralyzálandó a Görgei hatalmát — 40,000 emberből álló serget akart magának gyűjteni, melly azonban minden proclamatiói után is, egyrészen az idő rövidsége miatt, igen kevésre tudott felszaporodni.

A ministerium többi része vagy nem tett semmit, vagy nem hajtottak rá.

Dusчек mibe sem elegendett, mi nem volt finanszialisdolog. Ű akart is, nem is. Pontosan teljesítő ugyan hivatalát, de a háborús idők akadályaiival s a dolgoknak azokhoz alkalmazásával mítsem gondolt.

Vukovics s Batthyány nem tudtak önálló emberek lenni. Szorgalmasan eljárak a ministeri tanácsba, mindent végig hallgattak, pedig elég lett volna ennyit írni egy czédulára: „úgy akarom mint Szemere,“ s személyesüknek elküldeni.

Csányiés Aulich — e két szilárd jellem— ^szavaztattak. Az első, hajdan maga is katona, határozottan mindig Görgei mellett nyilatkozott, de mindig leszavaztatott. Hogy mért? maga sem tudá. Az indok előtte mindig eltitkoltaték.

Láthatni ebből is, hogy valamint az egész országban, itt is, s magában a parlamentben is, már e perczen, midőn Szegeden letelepültek, a két párt ki vala fejlődve. E pártokat azonban koránsem tények, csak elvek fejlesztők ki, s nem is volt azon viszony köztük, mi a jacobin-ek s girondin-ek közt. Igen jól elfértek egymás mellett. Csak szavakkal, fényes, hatalmas dictiókkal küzdöttek, mint magok a pártvezérek is. Nem csoda, hisz a magyaroknak a dictiók utáni kapkodás apáitól örökölt tulajdona!

dósítással, hogy Görgei őt és hadtestét készakarva igyekszik tönkretenni, hogy mindig őt teszi ki a legnagyobb veszélyeknek, s minden támogatás nélkül. Midőn a küldött hozzám érkezett, az orosz főerő megtámadá Nagy-Sándort Debreczen alatt i a legmakacsabb s vitézebb ellenállás után majdnem megsemmisíté; míg Görgei két hadtesttel alig háromórányi távolban időzött.¹⁾ Az utóbbi tudósíta, hogy a Berettyónál positiót veend. Azonban ezt nem tévé, hanem kardcsapás nél-

A kormány azonban népszerűségét naponként veszté. A ministerium ellen mindenfelé nyíltan kikeltek. Vádiák, elítélték, s csak kevesen menték. A parlament tagjai pedig még hitelüket is eljátszák. önállótlanágáért kárhoyztáták, szemére vetették, hogy ők nem a nép akarátának kifolyásai, hanem echoi ama kormány-nak, mellynek irányt adni, mellyet ellensúlyozni küldettek.

¹⁾ Hogy Nagy-Sándor az ármány ellenében mindent elkövetett, hadjárata mutatja:

Aug. 2-án Újvárosból, a málhás szekereket ottan hagyva, két oldalról indulónak Debreczen felé.

Debreczentől nem messze azonban a kukoricza miatt nem lehetett az utat folytatni. Másképp rendezkedének tehát.

Nagy-Sándor sergei előőrseit a dombok, kertek mögé, gödrökbe olly ügyesen rendező el, hogy csak 4 escadron lovasságot s két ágyút lelete közülök látni. Az orosz lovasság ezeket a várostól elvágandó, előnyomult. E perezben a golyók s gránátok mindenfelől hullának rajok, mire ők is hasonló tüzzel feleltek.

Megállítá tehát a fővezér a lovasságot s hadi rendet alakita a forradalmiak iszonyú tüzelésének közepette.

A varsói herczegnek e csatáról irt hadi jelentése kiemelé a forradalmi sergek tüzereit, mint a kik rejtett positiójuk mögül nehéz kaliberjeikkel remekül irányoztak, annyira, hogy daczára, miképp ricochet-lövéseik igen messze estek, a fővezérnek battériáit vissza kellett huzatnia, sok ló s tüzér sebesülvén meg. A lövésbeli egyensúlyt csak egy jól elhelyezett battéria tudta helyrehozni, mikor az ágyuk mögött töméntelen gyalogságot s lovasságot lelete látni.

A fővezér ezenben észrevevén, hony a forradalmi seren bal szárnya megkerülhető, intézkedett, hogy ez megtörténjék. Tábornok Gillenschmidt a kapott rendelet következtében 4 üteggel előnyomult. Alighogy ennek előnyomulása által a magyar tüzérek megváltoztatták állásukat, két dandár parancsot kapott, hadi rendben, dobszóval a város ellen menni, más két dandár pedig azokat támadásában gyámolítani. A támadás megtételét

kül feladta Nagyváradot, fegyvergyáraival, ágyúöntödéivel, lőpormalmaival, s minden ütközet nélkül visszavonult Aradra a koncentrálás eszközlése végett, mint mondá, vagy inkább, miként később kitűnt, árulásból.

Míg ezek történtek, Perczel egyrészt az orosz haderőtől, másrészt Haynaunak a Duna mentében levonuló 55,000 emberétől nyomva, ügyesen visszavonult Szegedig, hova Guyont

kozákokra s muzulmán lovasságra bízta. A magyar sereg ekkor a város előtt állottak.

A túlnyomó erő, a gyors megtámadás, az ügyesen intézett s épen azért észre nem vett hadi csel a magyar lovasságot annyira megrémíté, hogy az lóhalálában szaladt be a városba, hol Nagy-Sándor és tisztjei a támadással mitsem gondolva, vig ebéd mellett ülének. Herczeg Bebutow tábornok a keze alatti muzulmánokkal s hegyi kozákokkal e zavarodást fölhasználván, a hasonló futásnak eredt gyalogságot megtámadó s Debreczenbe vonulni kényszeríté.

Beérve a kozákok s muzulmánok, az üldözést oly hévvel, oly szakadatlanul folytatták, hogy 4 ágyút, a mállás szekerek s élelmiszerek nagy részét s meglehetősen löport foglaltak el. Gondolni lehet, hány szerencsétlen végzé életét ez üldözés alatt! Ezenben abalszárnyisutánok sietvén, sokan elfogattak, úgy hogy azoknak számát ezren fölül tehetni.

Ezenben beállván az éj, felhagytak az üldözéssel. Nagy-Sándor serege Debreczentől jó messze haladt, hová az orosz sereg még az nap bevonultak. Hitelt érdemlő adatok szerint, ha az orosz bal szárny Görgei üldözésére siet, őt könnyen kényszerítette volna már ekkor letenni a fegyvert.

Ez legfényesebb diadaluk az oroszoknak az egész hadjáratban, s a legnagyobb veszteség, mit ekkorig a magyar sereg szenvedtek. Mindamellett hogy a veszteség illy nagysága sok tekintetben a csatakerülő magyar tiszték hanyagságának tulajdonítható, maguknak az oroszoknak is tetemes veszteségek voltak. Részükről elhullott s megsebesült két tábornok, 27 tiszt s több mint 300 közember. A magyarok vesztesége ezt sokkal fölülhaladta.

Mint említém, e csatát maga Paskiewits varsói hg rendezé, kinek főherceg Konstantinon kívül, ki mindenütt elül állt s golyózápor közt buzdítá katonáit, tábornok Rüdiger tette a legnagyobb szolgálatot.

Nagy-Sándor a seregromokkal Várad-Püspökiig vonult, Görgei erről s a vesztett csatáról Kis-Máriánál — tehát jóval fenebb — értesült.

8000 emberrel a déli hadseregből felrendeltem, hozzá még 8 ezer főnyi erősítést csatoltam, és a szegedi árkot 2 hét alatt erős redoutok és sánczok által védhető állapotba helyeztem. Ott 34,000 emberünk volt egyesítve, melly okból Szegedet csata nélkül nem akartam feladni; de Dembinszky, ezen vitéz, de elaggott s megtört hadvezér, csatát lehetlennek, s Szegedet tarthatlannak nyilatkoztaié¹⁾; s így a kormány ismét kényszerülve volt a roppant mennyiségű hadi készlettel a még meg sem indított banksajtóval együtt Aradra vonulni²⁾).

Dembinszky a Tiszán átkelt, Szeged alatt három napig verekedve, de végül a marosvonalat is feladta³⁾ s alig 5 nap alatt a banksajtót másodszer is szét kellett szedni és Lúgosra szállíttatni, az egyedül lehetséges helyre, mellyet hátulról Bem, elül pedig a Temesvárt ostromló Vécsey által hittünk fedezve. De már két hét óta egy fillérünk sem volt, a hadsereg

1) Méltányos lesz megemlíteni, hogy Dembinszkynek ügyetlen intézvényei Görgei célját sok részben előmozdítók. Ő tetette le Perczelt is. Akaratlanul Görgeinek kezére játszóok.

2) Megemlítvén, hogy a gyors futás miatt töméntelen élelemszert, lőport és ágyút Lágynak Szegeden.

3) Szeged odahagyása után folytatott csaták:

A magyar hadtestet Dembinszky, Mészáros, Guyon, Dessewtfy, Kmety és Visoczky kormányozták. A lengyel és olasz légionáriusokkal, mellyek külön hadosztályokká képezettek saz utószor említett tábornok dandárét képczék, a sereg száma 45 ezer ember lehetett.

A hadtest Szőregen és O-Szent-Iványon foglalt positiót, s ott sánczolá magát, hogy az osztrák sergeknek az átmehetést s illetőleg előnyomulást gátolják.

Augustus 5-én délután tábornok hg Liechtenstein Ferencz vezénylete alatt az osztrák főerő nagy része, egyesülve Paniutine muszka csapatával, a magyar sergek ellen támadást intézett.

A hg jól combinált terve szerint a lovasság a magyar balszárny megkerülésével előnyomult az ezek mögött felállított batériák ellen, míg egy más osztály a Maros mentében Szőreg ellen vonult.

A forradalmi sergek kemény s kitartó ellenállása daczára estve felé Szőreg a tüzérek sikeres működése miatt be volt véve. A támadásban Benedek tábornok is részt vett sebe daczára, s most ismét kapott egy újat, de a melly hasonlag nem volt veszélyes.

zsoldot nem kapott; a közlegénység túrt ugyan és várt, — de nem úgy a tisztek, mellyek nagyrészt mellékutakon elszökdösve, a földnépet fizetetlen előfogatokkal podgyászaik s kéjhölgyeik számára kegyetlenül kínzák.¹⁾

A nép és a demoralizált hadsereg a békét — mindenáron — óhajtani kezdék.²⁾

De még mindamellett nem volt a haza elveszve. Nagyobbszerű megnyert ütközet a seregnél mindent pótol s a népet szenvedéséért vigasztalta volna.

Azért azon tervet állapítám meg, hogy ha Dembinszky kényszerítve tenne a szőregi positiót elhagyni, vagy ha ennek szüksége nélkül is azon nap biztosan tudomásömrre jőne, melylyen Görgői Aradra érkezhetendik: nyomuljon amaz is ezen vár alá. Az ellenség a Tiszán át. követend. Ekkor egyesüljön a két hadsereg, és mit sem gondolva az oroszok előnyomulásával, kik kétnapi úttal Görgőiután levonulnak, támadják meg egyesült erővel a bánáti osztrák főerőt, mellynek megveretése ekkint elkerülhetetlenné válnék, és még Arad vára a szükséges kerület végett akadályozná az oroszoknak átkeltét a Maroson: sergünk fáradhatatlanul nyomban üldözze lefelé az ország ezen legvég-ső szögletében az osztrákokat, kiknek ezáltal más menekülési utjuk nem maradna, mint Úláhországba vonulni, úgy, hogy őket így egy ütközet által az országból kiverendettük, mint azt Bem Puchnerrel tévé. Erre keljen seregünk át a Tiszán Bácskába, az oroszokat folyvást bántatlanul engedvén előnyomulni, s onnan Újvidéknél a Dunán át. Ezután vegye útját Komárom felé, hol Klapka az osztrákok fölött épen a legfényesb diadalokat kivívta³⁾, ott egyesüljön a 22,000-nyi várőrségnek legalább felével, s kezdje meg ismét megújult erővel a harczot, melly végett már minden szükséges előkészületeket megtevék, hogy a minden áldozatra kész dunántúli nép kimeríthetetlen ereje czélszerűen felhasználtathassék. De arra az esetre is, ha tervemnek lényege, az osztrákok kiűzése, nem sikerülne: akkor vonuljanak 50 ezer emberrel Erdélybe, s míg a szorosokat a legerélyesben védelmezik s az ottani ellenséget túlnyomó ere-

1) A legtisztább valóság!

2) S csoda volt-e ez?

3) Aug. 3-án s az ezt követő napokon.

jükkal megsemmisíték: támadják meg az orosz erőt Moldva-és Oláhországban, mikor aztán a kedvező siker esetére a török cabinet is felhagyott volna ingatag rendszerével ').

1) Csakugyan Bem be is ütött Moldvába.

Ez expeditio körülményei:

Julius 23-án Bem felhasználva a császári seregek visszavonulását, az ojtozi szoroson át Moldvába tört. Az ősz tábornokot legfőképp azon meggyőződés vitte e lépésre, hogy ő és serei az annyifelőli megtámadásnak nem tudandnak megfelelni. Hitte, hogy Moldva fölkelend. Onnani segítségkapás, legfőképp pedig a csángó magyaroknak kihozatala, kiket mint telepet használtak volna, volt célja.

Moldvában Bem kezdetben meglehetősen sikerrel dolgozott, úgy hogy néhány csatát szuronyszegezve megnyervén, egész Oknáig nyomult, hol következő proclamatiót bocsáta ki:

„Az oroszok viszont megelőzött hadizenet nélkül Magyarhons Erdélybe beütöttek. Illy népjogsértés láttára is hallgat Europa; de a magyarok elég erősek elleneiket szétzúzni. Az oroszoktól az élethalálharczot elfogadva, annak hasznait azon szomszéd népekkel is meg akarják osztani, kik orosz járom alatt nyögnek.

E szándékból lépte át seregem egy része Moldva határait.

Moldva népe! Ha szabad és a magas porta pártoló uralma alatt constitutionalis kormány részese akarsz lenni, kelj föl megsemmisíteni ama barbar csordákat, mellyek hazádat befekelyezik. Támadja meg minden fegyverfogható a közös ellent, szétrombolni minden összeköttetést; s a magyar sereg és harezos oláhországi népnek, melly egyszerre fölkelend, segedelmével az elenséges sereg megsemmisítése könnyű leend.

A magas porta segedelme nem késend, mert ez megismerendi, hogy Moldva- és Oláhországnak, mellyek mint egykor, kizárólagos uralma alatt akarnak maradni, felszabadítása a czárok által megtámadott political existenciáját egyedül biztosíthatja.“

Néhány napi ottmulatás után azonban visszanyomatott, mikor aztán az ojtozi szorost tábornok Moller foglalá el. Eredménye e benyomulásnak semmi sem lett, legalább nem az, mit Bem remélt. Ugyanis seregéhez önkéntes csatlakozókat nem talált.

De Bemnek Moldvábai beütése előre elkészített dolog volt. Kossuthnak Bolexes és Bolliak oláh emigránsok még Szegeden ajánlatot tettek oláh légiók felállítására, s Kossuth ezeket Bemhez utasítá, hogy miután ő az elvet elfogadta, adetaile-ok iránt vele értekezzék.

De miután magam vezér nem valék, azért csak az irányt szabhattam meg, a kivétel másokat illetett.

Dembinszky Szövegénél megveretve 4. Augustusban kényszerült visszavonulni, de ezt nem saját várunk Arad feléirányzá, hanem az ellenség kezében levő Temesvár felé, azért, mint mondá, hogy az ostrom felszabadítását gátolja. De ez tökéletes fonákság volt, mert folyvást megveretve¹⁾ ezt nem esz-közölhető, hanem ellenkezőleg Temesvár ágyúi alá nyomatott,

Ez alkalommal tudatta vele azt is, hogy szeretné, ha e légió a betöréskor avantgarde lenne, mert óhajtja, hogy ottan mint barátok lépjenek fel, mint kik őket az orosz befolyás alól fel akarják menteni. A törökök — folytató Kossuth — kétértelmű politikát követnek, il faut les compromettre.

¹⁾ Ismeretlenség- vagy hiúságból származott ez, mindenesetre menthetlen hiba.

Ezen eldöntő csata körülményei:

Kis-Becserekénél a magyarok állomása jó volt, azonban Haynau megérkezvén, abból csakhamar kicsalatni engedék magukat, s így egy mocsáros sáros helyre szorultak túl a patakon.

Azonban a tüzérség s lovasság által itt is sok ügyességet s merész ellenállást fejtettek ki, s a Beregszó patakán túli erdőkbe rejtett huszárok által a császáriak bal szárnyát megkerülni igyekvének.

Ennek bevételéhez annyi elhatározottsággal, olly sok ügyességgel fogtak, hogy a császáriaknak a Paniutine osztályt s a reserveágyukat is csatarendbe kelle állítaniok.

Ezen erő sem volt elegendő. A magyar sereg ennek ellenében is keményen tartotta magát, sőt a jobb szárnyat vissza is nyomta. Herczeg Liechtenstein Hodonyról e perczben érkezett meg tetemes tartaléksergeivel, hol egy kisebb csatában az arra tartó magyar serget visszanyomta. Rögtön a már visszanyomott jobb szárnyhoz csatlakozott Sz.-Endrénél, s a mármár elvesztett csata sorsát megfordítá.

Ugyanis a jobb szárnyról a felállított magyar huszárok — újonczok, kik most először voltak csatában — megfélelkezve a huszárnév dicsőségéről s legyőzhetlenségéről, szaladni kezdettek, miáltal az ágyuk teljesen fedezetlen maradván, azok közül a legtöbb a tüzérek önfeláldozása által karddal menteték meg.

Néhányan közülök a 3 órányira előnyomult bal szárnyat, hol Bem volt a parancsnok, „minden elveszett“ kiáltásaikkal zavarba hozák, úgy hogy azok is szaladni kezdettek.

s azáltal Aradvárali összeköttetése s Görgeiveli egyesülése elvágatott.

E visszafutásban, midőn Bem előre lovagolt volna, buzdítandó s ha lehet, rendbeszedendő a sergeket, leezett lováról s megsérté karját.

E csata desorganizálta a magyar sergeket.

Rendetlen futásban kerestek menedéket, jóllehet aharczban kevés vérzett el, de teljesen szétszórattak. Nagy része a közeli erdőkbe menekült, a többi pedig tömegestül megszökött, s ekkép igen sokan közülök elfogattak.

S ide gondolva a töméntelen málhásszekeret, mely a tábor mozdulatát az utolsó időben oly nehézzé tette!

Minden tisztnek külön szekere volt, s a legtöbb magával hordozá kedvesét, kinek ölében keresett a csata napján menedéket, míg helyette altiszt kormányzott, s érte közhonvéd ontá vérét, kik csekély díjukat annyira megérdemelték, mint nem érdemelték amazok a roppant nagyot.

Így lőn, hogy a málhásszekerek közül is igen sok az osztrákok kezébe esett.

A forradalom bevégzésére ez ütközet eldöntő befolyással bírt mennyiben a honvédsergeket derekas ellenállásra képtelenítette

A nap diadalát herczeg Liechtenstein vívta ki, mint ki a csak-nem elveszett csatát rögtöni megérkezésével annyira megfordítá.

A magyar sergek közül egyedül Vécseynek néhány zászlóalja s Kmetynek egy dandára vonultak némileg rendben vissza, mennyiben az ütközet derekas folyamában alig vettek részt.

A császáriak részéről egyik igen nagy nyeresége volt e diadalnak, Temesvárnak a cernírozás alóli felszabadítása.

Ugyanis Haynau táborszernagy tetemes lovassággal a kapuk alá nyomult. Az ezt védő néhány zászlóalj azonban képtelen lévén ezeket feltartóztatni, a vár az ostrom alól még az nap (aug. 9-én) esti 9 órakor felszabadítottatott.

Ugyanez nap a fenírt csata folyama alatt gróf Schlick, ki Mezőhegyesre némi aerarialis lovak visszafoglalása végett küldetett, Vinga felől előnyomult.

Ez és a császáriaknak Temesvárból tett kirontása nagyon könnyíték a diadal kivívását.

E csata előtt a magyar sereg száma 40,000 lehetett, s e nap alig 9000-re apasztá. A többiek részint hadi foglyokká lettek, részint elszöktek, részint elhányták fegyverüket.

Néhány nap múlva is ez esemény után szomorú volt a környék képe. Oláh falukban, ellenséges földön, kiéhezett honvédek jártak, kényeret koldulva azoktól, kik által annyira gyűlölteiének, s kik

A folytonos visszavonulás fáradalmi s nélkülözései által serege, mellynek száma a temesvári ostromsereggel együtt mintegy 40,000 emberre rúgott ép olly érzékeny veszteségeket szenvedett, mint hasonló körülmények között Görgeié.¹⁾

bukásukat olly kárörömmel tekintek! 3—4 emberből álló csapatokban jártak a szerencsétlenek, s keresték a zászlóaljokat, mellyek közül egy némelly 30—40 emberre apadt!

A magyar seregek ezután 3 osztályban foglaltak helyet.

Kmety 2500 emberrel Rékason állt,

Vécsey 4000-el Kiszetónál foglalt positiót. E falvak a Temesvártól Lúgosra vezető útban egymástól alig másfél órányira fekszenek.

Guyon és Bem Lúgos előtt ütének táborát, mellynem egészen 3000 emberből áll. Ez utóbbinak táborába még négy nap múlva is gyülekezőnek a honvédek.

- ²⁾ Igaz ugyan, hogy most Görgei lehúzódnék, mintha maga is akarta volna a concentrálást. De ide kell venni, hogy részint az orosz seregek állása miatt nem lehete másképp, részint az erőttett mozdulatok-, oknélküli jártatásokkal annyira elgyengíté seregeit, hogy azokat néhány nap nyugalom nélkül rendezett csatában aligha lehetett volna használni.

S ide kell venni a levertséget, mit Nagy-Sándornak szétvetése okozott. Ezáltal az összes sereg nagyon meggyengült, inig kedélye igen lehangolódék. Meggondolása annak, hogy illy roppant üldöző erő ellenében ezzel is kevesebbet tudandnak állítani, milly leverőleg nem hathatott mindenki kedélyére.

S Görgei ezáltal is közelebb jutott céljához, a capitulatiohoz, melly azonban hadvezér! hírnevét ne kockáztassa. Minden utóbbi működéseit ide irányzá, s ha csatát küzdött, ez egy vagy más jó positio kedvéért, vagy azért történt, hogy hadvezéri talentumának bizonyosságát adja.

Láttuk eddigi mozdulatait, hadjáratát, mellyek mind oda voltak irányozva, hogy az idő fogyjon, s midőn ő a concentrálásra határozott helyre érkezendik, az már lehetlenné váljék, valamint seregeinek is lehetlenné váljék, elhagyni őt.

Egyesülvén Nagy-Sándor seregmaradékával, Nagyváradra ment, hol ő még magyar sereget találni remélt.

Innen azonban pár nap múlva Világos s Arad felé folytatá útját.

Orosz tábornok Rüdiger, ki Görgőinek nyomában volt, augustus 7-én megszállta Nagyváradot, s még némi erősítéseket csatolván seregeihez, folytatá útját Arad felé.

E hibát eliszonyodva vettem észre, és alig érkezett meg Görgei hadteste Nagy-Sándor vezérlete alatt 8 — 9000 emberrel és 42 ágyúval aug. 8-án Arad alá, azonnal elrendeltem, hogy 9-én hajnalra megindulván, vegye be Vingát és állítsa helyre a közlekedést. De fájdalom a Görgei környezete által elterjesztett demoralisatio a minden önbizalomtól megfosztott sereg bátorságát tökéletesen megtörte, úgy hogy azon hadtest, melly Buda bástyáit először megmászá, — midőn Dreispicz-

Ez útban semmi csata, semmi ütközet nem történt. Görgei elül ment s az oroszok utána, mintha comitivái lettek volna.

Herczeg Paskiewits s tábornok Görgei közt az alkudozások már annyira ki voltak fejlődve, mikép lehete látni, hogy az néhány nap múlva eredményével együtt nyílt titok leend a világ előtt.

Ezenben a kifejlett alkudozások nyomán Görgei következő levelet intéze Rüdigerhez:

„Ön bizonyonnyal ismerni fogja hazám szomorú történetét. Megkímélem fárasztó ismétlésétől mind azon csodásán összefüggő eseményeknek, mellyek kezdetben törvényes szabadságunkért, aztán existenciánkérti kétségbeesett harezba kevertek. A nemzet jobb, s állíthatom, nagyobb része, e csatát nem kereste könnyelműleg, de több becsületes emberek segélyével, kik nem tartoznak ugyan e nemzethez, viszonyaik által azonban belekeveredtek, becsülettel, állhatatosan s diadalmasan kiállá. Európa politikája akkor úgy kívánta, hogy legyőzésünkre s Magyarhon alkotmányáért! további harcának lehetlenségére az orosz czár Austriával egyesüljön. Megtörtént! Magyarhon igaz, jó patriótái közül ezt sokan előre látták s intve előre megmondák. Napjaink története egykoron leleplezendí, mi indítá arra Magyarhon ideiglenes kormányának többségét, hogy fülét ez intó hang előtt bezárja. Ez ideiglenes kormány nincs többé. A legnagyobb vész leggyengébbnek találta. — En a tettek embere, de nem a hasztalanoké, minden további vérontást hasztalannak, Magyarhonra nézve vészt hozónak találtam s már az orosz interventio kezdetén megismertem; felszólítám ma az ideglenes kormányt leköszönni, miután fenállása a haza jövőjét naponként komorabbá, sajnálandóbbá teheti. Az ideiglenes kormány megismeré ezt, önként leköszönt, kezeimbe tevén le a főhatalmat. E körülményt legjobb meggyőződéseim szerint használom, megkímélni az embervért, s békés polgártársaimat, kiket tovább védeni igen gyöngé vagyok, legalább a had

nél 10,000 ember és 18 ágyúval megtámadtaték — elfutott. Szomorú bizonyság, tisztjeik s vezéreik mivé sülyeszthetik a legvitézebb sergeket. ¹⁾

9-én Görgei is megérkezett két hadtesttel. Azonnal elhatároztaték, hogy 10-én mind a három hadtest Vinga és Temesvár felé nyomuljon, mire Görgei a szükséges rendeleteket meg is tévé-).

nyomorától megmenteni, föltétlenül letévén fegyvereimet s ezáltal ösztönt adván minden tölem elvált magyar haderők vezéreinek, annak megismerésére, hogy jelenleg Magyarhonra nézve legjobb hasonlót tenni. Bízom e mellett ő felsége a czár magasztalt nagylelkűségében, hogy annyi derék bajtársaimat, kik mint előbb osztrák tiszték a körülmények hatalma által ez Austria elleni szerencsétlen hadba vegyültek, bizonytalan szomorú sorsnak, s Magyarhon népeit, kik igazságszere tétében bíznak, elleneik vak boszudühének védtelenül nem teendí ki. Elég volna talán, ha mint áldozat én egyedül hullanék el!

Önhez czizezem e levelet tábornok ur, mert ön volt az első, ki jeleit adá azon méltánylatnak, melly bizalmamat megnyeré. Siessen ön, ha a további hasztalan vérontást meg akarja gátolni, a fegyverletétel szomorú felvonását a legrövidebb idő alatt, de olly módon lehetővé tenni, hogy az ő felsége az orosz császár sergei előtt történhessék meg. Mert ünnepélyesen nyilvánítom, hogy készebb vagyok hadtestemet bármilly túlerő elleni harcban megsemmisíttetni engedni, mint osztrák sergek előtt föltétlenül letenni fegyvereimet. Holnap augustus 12-én Világosra, holnapután 13-án Boros-Jenőre, 14-én Beélre menendek, mit olly czéllal tudatok önnel, hogy erejével az osztrák s saját sergeim közé vonuljon, engem körülzární s azoktól elválasztani.

Ha e manoeuvre nem sikerülne s az osztrák sergek nyomban üldöznének, támadásaikat határozottan visszautasítom, s Nagy-várad felé nyomulok, elérendő ekkép a császári orosz sergeket, kik előtt egyedül nyilvánítom késznek magamat, fegyvereimet önként letenni. Tisztelt válaszáat rövid idő alatt elvárom, biztosítva önt határtalan tiszteletemről.“

- 1) Mit vethetnének egymás szemére? Nyíltan egyik sem lépe föl, hanem titokban ármánykodának.
- 2) E szerint Görgei csakugyan akart volna egyesülni? De hát mint egyeztethető ez a többi adatokkal?

Azonban éjszakára megérkezett a szerencsétlen hír, hogy Dembinszky hadteste közel Temesvár alatt tökéletesen szétveredett. Bem, ki a csata folyama alatt megérkezett, átvette ugyan a fővezérséget, de hasztalan. A szerencsétlenség idézésül még lováról is leesett s karját eltöré. Ezen tudósítást küldő Guyon az oroszlánszívú, ki mindamellettt írta, hogy a sereg tökéletesen feloszlott, s ő Lúgos felé siet, romjait, ha lehet, összegyűjtendő.

Ezen csatavesztés Görgeit csak nagyobb sietésre készíthette volna, de ő épen ellenkezőjét tévé. Minthogy tudá, hogy nincs többé seregem, mellynek ellenébe támaszkodhasam, levette az álarezet, parancsait kiosztá, hogy serege a Maros mögé vonuljon, s ennek élén játszá dictatori szerepét. Ha annyi erő lett volna közelemben, hogy csak színleg is ellenében felállíthassam, akkor vagy saját kezeimmel serege élén elfogom, vagymagam összekonczoltatom. Deigy egyedül állék. sőt tán rosszabbul, mint egyedül).

Görgei soha sem mert volna árulásra vetemedni, ha egy országgyűlési párttól nem támogattatik, melly már Buda bevétele előtt vele conspirált. Szegedtől kezdve mesterségesen terjesztő e párt azon eszmét, hogy csupán Görgei dictaturája menthet meg bennünket. Ezt az országgyűlés titkos üléseiben is egykor szóba hozák s Görgeit követek által táborába . körülrajongták, kik a dictatura átvételére rábeszéljék. De kit annyiszor megkínálék a főhatalommal¹⁾, még akkor sem mutatott irányomban őszinteséget.

És az utolsó perczben még szövetkezett vele három minster: Csányi, Vukovics és Aulich, lemondó leveleiket azzal indokolván, hogy más menekülési eszköz nincs, mint az oroszszál alkudozni. Ámde Paskievits kihallgatásban sem részeltető a polgári kormányt, de igen a hadvezért Görgeit, mert azzal folytonosan érintkezésben állt; azért is ennek adjam át a kormányt.

1) Gyengeség és gyengeség eredménye! Eparinondást el akarák ítélni, mert megverte az ellent, s Görgeit egy haditanács, egy hatalmas sereg büntetni nem meri. Kossuth azt mondja, hogy egyedül állott, ki a forradalom viharának Aeolusa volt!

2) Ha ez áll, csudálatos, hogy elvélre mégis elvállalá!

Ezt kívánta tőlem írásban Görgei is.

Meggyőződésemmel tisztába jövén, ha bele nem egyezek s a haza megbukik: akkor nevemre a historiában s lelkemre éltemen át azon gondolat súlya fog nehezkedni, hogy Görgei a hazát talán megmenthető, de általam a főhatalom túlzó megtartani akarásával akadályoztaték¹⁾). Uly szennyet emlékemem nem türheték. Soha nagy becszet a hatalom birtoklásába nem helyezők; mindig akaratom ellen viseltem azt. Lelkem előtt csak a haza magasztos képe állt. Áadtam tehát neki a legfőbb hatalmat²⁾, azon

¹⁾ Csodálatos, hogy még a perczen is illy eszméi voltak Görgeiről!

²⁾ E dolog megestét leírni nem leend érdektelen.

Nagyváradról Görgei Aradra sietett, miután már a berettyóvonalt sem volt képes fedni, hogy ottan a C éli magyar sereggel egyesüljön. Ha Dembinszky Temesvár 'elyett Aradra megy, (mit ez, miután Görgeinek azon szándok., hogy fegyverét letegye s a magyar tábornokokat orosz-osztrák kezekre játsza, tudva volt előtte, nem tehetett) tán még tarthatták volna magukat, de ekkor bukásuk is nagyobb lett volna, mert az összes de meggyengült magyar erő a négyakkora orosz-osztrák had ellenében küzdött volna.

Augustus 11-kén Görgei sergének egy része 9000 ember Új-Aradon találkozik táborszernagy Schlick hadtestével.

Még ez nap megütkezének. Görgei megveretett s a Marosson átkelni kényteték Ó-Aradra, azon városba, melly ez év alatt a bombáztatás által annyit szenvedett s melly ennyi serget és menekültet alig volt képes befogadni.

Másnap egész nap Görgeit fekete sejtelmek kinezák, nem a csatáért, mellyet elvesztett, de mellynek kárát kipótolni még tudta volna. S sejtelmei nem csalák. Estve meghalló a Dembinszky serge semmivétételének hírét.

Borzasztó állás! Éjszokról ellenség, keletről ellenség, délről az, nyugotról az, még a föld, a tér, mellyen állának, sem volt biztos!

Teljesülve látá azt, mit Önfeljúsége, sértett büszkesége előidéző, daczára egy másnak, ki ellenében mindig ármánykodott, s kinek ármányait akkép fizető vissza, hogy ő és az együtt bókának l

Isten keze! isten büntetése I

Augustus 11-ike volt. A nap derülten jött fel, derülten szállt alá a nélkül, hogy azok érzelmeit vizsgálta volna, kikre sütött, s kik erre tán méltatlanok voltak.

nyilatkozattal, hogy ha ő bármikor olly egyességre lépne, mellyel a haza önállósága egyesek jóllétének feláldoztatnék, én azt árulásnak fogom tekinteni, s vele, nevével s emlékével isten, az emberiség és a nemzet előtt mint árulóval bánni.

Így lőn Görgei urává a nemzet jövőjének urává annál inkább, mert a temesvári csatavesztés következtében a bank-

A forradalmi vezérek egymástól elvágott s csekélyre apadt serei állapota kétségbeesett volt.

Görgeinck erőtetett marcheroute-ok által kifárasztott hadai Kőrösnél, Dembinszkynek szétvert csapata Lúgosnál, Vécsey tábora Kiszetónál álltak a nélkül, hogy (e két utóbbit kivéve) egymással közlekedhettek volna.

S mikép állt az egyesült orosz-osztrák erő?

Az orosz főerő s az eriwani gróf Nagyváradon.

Kiss-Jenő- és Remeténél gróf Rüdiger.

Új-Aradon gróf Schlick az osztrák hadtesttel.

Temesvárt báró Haynau az osztrák főerővel.

Dévától két állomásra az Erdélybe nyomult s egyesült orosz-osztrák haderő.

Zámtól fölfelé a járhatlan havasok s mőczok serei.

A töredécsapatok ellen legalább 15 akkora ellenség!

E napra viradólag vegyes hadi s ministeri tanács tartatott.

A fama szárnyain annyit megtudhatánk felőle, hogy Kossuth és Görgei, az előbbi nagyravágyásaért, az utóbbi bosszuvágyaért, egymásnak a legkeserűbb szemrehányásokat tettek.

Az eredményt estve felé két placat tudatá a néppel.

Kossuth a maga s ministerei nevében Görei felszólítására lépett s Görgőit dictátorrá nevezte ki, ki mint mondják, ekkor kimondó, hogy a főhatalmat csak a fegyverletehetésért veszi át.

Egyébiránt mindkét embernek placatja, a nyilatkozat, mellyel tetteket igazolni akarák, minden egyéb, mint egy magával számotvetett emberé. Olly kisszerűén, körülmények, önhibáik által annyira leverten jelenik meg benne mindkettő! Hiában keresné valaki azokban a méltóságot, mi más helyütt, más irományaikban annyiszor föltalálható volt. Lássuk csak ezeket:

„A szerencsétlen harcok után, mellyekkel isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagy hatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk.

jegysajtot tovább szállítani kényetvén, miután az ut Erdélybe el volt vágva, azt csak Aradra lehetett visszaszállítani, azaz Görgei hatalmába.

Én sietve távoztam Lúgosra, látni, minő hatalma maradt még fen a hazának, ha netalán Görgei árulóvá lenne. Az út

Illy körülmények között a nemzet életének megmentése s jövőjének biztosítása egyedül a hadsereg élén álló vezértől lévén várható, s lelkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nemcsak haszontalanná de károsná is válván, ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy azon tiszta hazafiul érzéstől indítva, mellyel minden lépteimet s egész életemet egyedül hazámnak szentelém, magam s a ministerium nevében ezennel a kormányról lelépek, s addig míg a nemzet hatósága szerint intézkednék, a legfőbb polgári s katonai kormányzati hatalmat Görgei Arthúr tábornok urra ruházom.

Megvárom tőle, s azért isten, a nemzet és história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint, szegény hazánk nemzeti statuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja.

Szeresse hazáját olly önzéstelenül, mint én szerettem, és legyen a nemzet boldogságának biztosításában szerencsésebb nálamnál.

Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel adandóm életemet áldozatul.

Az igazság és kegyelem istene legyen a nemzettel! Kossuth.
„Magyarországnak eddigi ideiglenes kormánya nincs többé.

A kormányzó és a ministerek, ma, hivatalaikról s a kormányról önként lemondottak.

E körülmény által kényszerítve, a katonai főparancsnokság mellett, ma, a polgári hatalmat is ideiglenesen általvettem.

Polgárok! mindent, mit súlyos helyzetünkben hazánkért tenni lehet, megteszek, harczczal vagy békés utón, akként, mint a szükség fogja parancsolni, mindenestre úgy, hogy a már annyira megfeszített áldozatok könnyíttessenek, az üldözések, kegyetlenkedések és gyilkolások megszüntetessenek.

Polgárok! Az események rendkívüliek és a sorsnak csapásai súlyosak, illy helyzetben előleges kiszámítás lehetetlen; egyedüli tanácsom s kívánságom az, hogy lakjaitokban békésen megvonulva, ellenszegülésre vagy harczba még azon esetben se keveredjete, ha várostokat az ellenség megszállaná, mert a személy- és vagyonbiztosságot legtöbb valószínűséggel csak

szökevényektől zsbongott, kik közül ezeket személyesen kényteték kérelemmel zászlóaljaikhoz visszatérni. Lúgoson találtam még egy számra tetemes erőt, de mellyről legjobb vezéreink, mint Kmety, Dessewffy bizonyítók, hogy az többé tűzbe nem vihető, s az első ágyúszóra szét fog futni. Mindenki meg-

ügy fogjátok elérhetni, ha házi tűzhelyeiteknel polgári foglalatosságaitok mellett békén maradtok.

Polgárok! Mit Istennek megfejthetlen végzése reánk fog mérni, túrni fogjuk férfias elszántsággal s az öntudatnak azon boldogító reményében, hogy az igaz ügy örökre vesztve nem lehet.

Polgárok! Isten velünk. Görgei.“

Olly alku, melly egyik félnek föltétlen önfeladásával végződik, hamar megköttetik.

Görgei még az nap, aug. 12-én Szöllösre ment, a helyre, hol fegyvereit lerakni határozd.

Szöllös és Világos közt hadi rendben állt a magyar sereg, kiegészve, fáradtan s kevés tölténnyel ellátva.

Tábornok Rüdiger Kis-Jenő és Simándról sergeivel hasonló Szöllösre érkezett.

Augustus 13-kán délután, midőn mindkét sereg csatarendben ki volt állítva, Görgei tábornokainak, ezek közt Kiss, Pöntenberg, Schweidel, Nagy-Sándor, Aulich, Leiningen, Lenkey, kíséretében Rüdigerhez megy s rövid párbeszéd után tábornokait visszaküldi.

Délután négy órakor bekövetkezett a fegyverlcrakás.

Elül a gyalogok, hátul az ágyuk állottak, s két oldalt a lovas-ság. Legelőbb általános tisztclkedtek, aztán a honvédek tölténytáskájokát s fegyverüket egy csomóba rakták, a lovas-ság pedig kardját a nyeregbe akasztva, leszállt lováról.

Görgöinek ekkor 24,000 embere s 144 ágyúja volt.

A perez iszonyúságát, a bánatot, mellyet minden honvéd arca tükrözött, leírni hiában próbálnám. Letette a fegyvert, annyi csatában, olly sok vérontás közt leghívebb társát, dic-sőségének eszközét, s mellyhez épen ezért olly kétségbeesetten ragaszkodók. Minden letett fegyverrel egy halk átok szállt az égbe ez Ínségnek okozójára! Sokan eltörék azt, sokan magokat végezték ki vele, sok huszár lovát meggyilkold, de meg-válni tőlök nem bírának.

E jelenet megfordítása volt a múlt században Északamerikában Saratogánál történtnek, midőn Bourgoyne hasonló körülmények közt az isten ege alatt lerakta fegyverét.

teve előkészületeit a szökésié, különösen a tisztek; a sereg éhezett; pénz- s élelemszernek hiánya mindenütt. Elkerülhetetlenül bekövetkezendőnek láttam, hogy ha Görgei a fegyvert leteendi, nincs isten, ki a lugosi serget csak egy 24 óráig

Az annyi csatában diadalmas, most már fogoly honvédek egy része Zaránd-, más pedig N.-Váradra kísértetett. A tábornokok, Görgeinek legjobb barátai, mint foglyok Aradra vitettek.

A fegyverletétel idejéből következő jelenetet közleni érdekesnek találjuk:

A levert, a kétségbeesett sereg előtt ásitozva szemlélte e saratogai jelenetet, Fouquet landshut-i tétének e mellékdarabját, a fővezér. Végre a hölgyek körébe megy s udvarol nekik, kik könnyeik szabad folyamában akarók szivbáratjokat enyhíteni.

E perczen zaj hallatszik.

Megjegyzendő, hogy miúé Görgei a zaj színhelyére érkezett, a seregnek fele már letette fegyverét.

No's mi baj? kérdezé.

Testvére Ármín s egy azelőtti napokban oda érkezett százados, ki ezt nem ismeré, veszték össze, s ez utóbbi a fegyverletételben bízva, a subordinatio korlátait áthágta.

Térdeljen le százados úr! mond sir Arthur haraggal, önt rögtön főbe lövetem.

S valóban e szándékától csak a tisztikar sokszoros kérelmére állt el.

Görgeinek utolsó tette volt Magyarhonban a sergek, a várak parancsnokait felszólítani hasonló tételére.

Jelesen Klapkához a következő levelet intézte:

„Mióta nem láttuk egymást, ha nem is váratlan, de elhatározó dolgok történtek. A kormány örökös féltékenysége, tagjai némellyikének közös féltékenysége odavitte a dolgot, hová aprilben megmondám. Miután a Tiszán néhány az oroszokkal! becsületes csata után átkeltem, kimondá az országgyűlés, hogy főparancsnoknak óhajt. Kossuth titkon Bemét nevezte ki. Az ország hitte, hogy én vagyok, mert Kossuth az országgyűlés ajánlatára jezuíta feleletet adott.

Minden későbbi történetet e gatszág okozott. Dembinszky Szőregnél megveretett. Bem M.-Vásárhelynél szétszóratott. A temesvári csata alatt a színhelyre érkezett, néhány órára visszaállítá a harcot, de akkor annyira legyőzetett, hogy Kossuth számítása szerint 50,000-ből csak 6000 maradt együtt. A

s tömegben megtarthatná¹⁾), ép olyl kevésbé az erdélyit, melyet azonkívül az utónapokban vesztés vesztésre ért, s melyben amúgy is mindig a reactionarius elem túlnyomó volt.

többit, mint Vécsey nekem jelenté, szétszóratott. E közben az osztrákok Temesvár s Arad közt előnyomultak. A hadügyministerium Dembinszkynek rendelé, mi természetes is volt, hogy a barátságos Arad, nem az ellenséges Temesvár felé vonuljon. De Dembinszky e rendeletnek ellenkezőjét teljesíté. Miért? nem tudom. De igen sok adatból gyaníthatom, hogy irántami féltékenységéből.

Ennek következménye volt, hogy a Komárom alól elhozott sereggel, a Vác, Rétság, Görömböly, Ipolicza, Keszthely s Debreczennél szenvedett tetemes veszteségek után egyedül álltam, délről az osztrákok, északról az oroszok főerejétől fenyegetve. Volt ugyan még egy visszavonulásom Aradról Radnán át Erdélybe. De hazám iránti tekintet, melynek a békét minden áron vissza akartam adni, indíta letenni fegyvereimet. Előbb felszólítám az ideiglenes kormányt, lássa át, hogy a hazának mit sem használ, azt mélyebben a nyomorba süllyeszti s azért mondjon le. Megtevé, minden katonai s polgári hatalmat kezembe tevén le, melyre a körülmények szorongatása miatt azon gyors de jól megfontolt határozatra tértem, hogy ő felsége az orosz czár seregei előtt föltétlenül lerakjam a fegyvert. Sergem legvitézebbjei, legbajnokabbjai beleegyeztek. Az Arad közelébcni seregosztályok önként hozzám csatlakoztak. Arad vára Damjanich alatt nyilvánítá, hogy hasonló akar tenni. Eddigelé úgy bánnak velünk, mint derék katona derék katonától várhatja.

Fontold meg, mit tehetsz, s mit kell tenned. Görgei.“

¹⁾ Világosan mutatja ezt Dembinszkynek Bemhez írt következő levele:

„Önnek főhadiszállás Káránsebesről e hó 15-ről írt levelét önnek adjutánsa 3 óra előtt kézbesíté, melyre testi fáradalmaim daczára erőtetett 21 órai menet után következőleg van szerencsém válaszolni: kijelentem, hogy a sürgönyben említett rendelethez nem tarthatom magamat s azért nem isteljesíthetem. Ön rendelí tábornok ur, akkép intézkednem, hogy hadtestemet lehető leghamarabb Guyon- s Vécseyvel egyesítem, akkép Lúgosnál az ellenséges sereggel szembeszálljak s azt schachban tartsam. Aug. 7. és 8-án Temesvár táján concentrált s 16,000 ember- és 38 ágyúból álló sergem a csatavesztés után a halottak és sebesültek, aztán tömegesen elszórtak, marodeursok s szökevények természetes vesztesége által 7000 emberre síó ágyúra

Én nem engedhetém meg, hogy jelenlétem védpaizsul használtassák egye s kalandorok terveinek kivitelére ¹⁾. Orsó-

apadt. ítéletem szerint Guyon s Vécsey serei alig állanak 8000 emberből. Illy csekély számú haderővel tábornok ur szerencsés koncentrálás esetében is mikép remélhet kedvező eredményt, főként azon körülmény mellett, hogy csak a lengyel s olasz légiókra számíthatni, miután a honvédszászlóaljok óránként apadnak, s a huszárok demoralizálódtak? Ön tervébe egyezés s annak rézszemrőli kivitelének, engedelmeivel, tábornok úr, következménye lenne, hogy az orosz császárnak az örültek házában egy emberrel többet kellene táplálnia. Elmondám határozatom. Míg hadtestem maradéka végkép fel nem bomlott, csatázom, akkor a többit sorsomra s csillagomra bízom.“

¹⁾ Illy gondolkodását Kossuthnak, melly az előbbi conjuncturák után mégis gyöngeség szüleménye, tanúsítja következő Bemhez írt levele:

„Személyes bátorságommal mitsém gondolok. Meguntam az életet, mert látom, hogy hazám szép építménye s vele az európai szabadság szentsége nem elleneink, hanem entestvéreink miatt önmagától omlott össze.

Épen ezért nem az élethezi gyáva ragaszkodás ösztönze távoznom, hanem a meggyőződés, hogy jelenlétem hazámra nézve kárössé vált.

Tábornok Guyon ur írja, hogy a Temesvárnál egyesült sereg teljes felbomlásban van; önaltbn.urnemharcolhat; Görgei, az egyetlen sereg élén, melly e tudósítás után még fenállt, kijelenté, hogy többé nem engedelmeskedni, hanem kormányozni akar. Kényszerítém, hogy mint hazafi legyen honához hű s helyet csináltam neki.

Jelenleg egyszerű polgár vagyok s semmi más. Lúgosra mentem, megtekinteni, mint néz ki ottan, minő erőre lehetne még számítani a had folytatása körül. — Tábornok Vécsey seregét jó rendben és szelleműnek találtam, a többieketpedigteljes felbomlásban. Dessewffy, Kmety nyilváníták, hogy e sereg nem küzdeni, hanem az első ágyulövésre szétszaladni fog. Az élelemszerek teljes szűkében s merőben requisitióra vagyunk szorítva; nyomora mód, melly a népet elleneinkké teszi; a bank Aradra, tehát Görgei hatalmába, transponáltatott. Meggyőződtem tehát, hogy ha Görgei megadja magát, a lugosi sereg 24 óráig sem tartható, a fentartási eszközök hiányozván. Egy sereg tarthatja ugyan magát ellenséges földön, requirálás- s adóztatással — de saját honában!

vára utaztam tehát, az átmenetet biztosítandó azok számára, kik a számkivetés által akartak a rabság elől menekülni. Nekem nem lehetett mást választanom, mint nyugalmát a ha-

Én részemről soha sem nyújtok kezét ennépem elleni erőszakos s ellenséges rendszabályokhoz; szívesen megszabadítanám enéltem feláldozásával; de elnyomni: soha!

Láthatja altábornagy ur, hogy lelkiismereti dolog. Nem tehetem, hogy tegnap lelépjek s a kormány zabláját ma viszont megragadjam. Ha nemzet és sereg másképp határozná, a dolog más szint öltene magára; de Görgei sergének, mindnyájok közt e legvitézebbnek is, bele kellene egyeznie. Különben egyszerű polgár vagyok, s mint olyan sohasem kölcsönzöm, bár passiv jelenlétem, a nép elleni terrorismus, pusztítás, rablás, requirálás s elnyomás rendszabályaira.

Ha Görgei serge is felszólít a kormányt visszavenni, ha önnek sikerül néhány operatiót-keresztülvinni, ha serge élelmezése a nép elleni ijesztési s elnyomási rendszabályok nélkül is biztosítva lesz, ha a banknak lehető leendő dolgozni s rendelkezésem alatt álland, e három föltét alatt a nemzet szavára a kormányt visszavenném, ha nem: nem. Rám nézve a had nemezéi, hanem mód a hazá megmenteni; ha nem lehető, célomhoz közelíthetni: nem fogok kezét nyújtani a hadat egyedül a had kedvéért folytatni.

Tanácslom önnek, mint jó polgár s becsületes ember, hogy népképviselőkből comitét válasszon, mert csak a souveraine hatalom rendelkezhetik a nép felett. Küldjön Komáromba s Péterváradra futárokat, hogy tartsák magukat, biztosítsa magát az aradi várparancsnok együttműködése iránt. Ez mindenek fölött szükséges s nem jelenlétem; mert miután most ön a nép elleni erőszakos rendszabályokhoz kénytelen nyúlni, jelenlétemmel soha sem nyújtanék olyanra segédkezet.

(Utóírás.) Zamoiski és Biszoranovszki urak mondják, hogy Magyarhonnak becsületbeli kötelessége az olasz s lengyel légiók használatát akkép disponálni, hogy az országnak fontos szolgálatokat tegyenek, de a legroszabb, esetben eszközöltessék, hogy Sibiériába ne transportáltassanak. Érzem e kötelességet s kéresemre tábornok Guyon ur Törökországgal az Orsován át levő közlekedés fedezetére rendelte őket; de itt értesülök, hogy altábornagy ur az orsovai garnisont, csak két századot hagyva itt, melly a szerbek által 3 nap alatt semmivé tétethetik, Erdélybe rendelte. Ma Hornyán van, 6 mérföldet ment s nem kapott enni. Ekkép e két zászlóalj is semmivé, s Orsová néhány nap alatt ellenséges kezekben lesz.“

lálnak, vagy a hontalanság borzasztó kínait. Az elsöre unszolt egy szerencsétlen, örömtelen élet gyűlölete; az utóbbinál a hazafi, keresztény és családtya kötelessége parancsolá meg-gondolni, hogy a szerencsétlenség e tetőpontján is kell igye-keznünk a hazának legalább a diplomatia útján használni, hogy az életnek némi elemei jövő idők számára fenmaradhas-sanak. E közbenjárásra Angolhon az egyetlen működhetési tér. Ez okból választám tehát a számkivetést és léptem át a török határt, olly feltéttel, hogy onnan azonnal Londonba indul-hassak.

A törökök barátságos szóárral fogadtak s Oláhországon át Widdinbe védsereg őrizete mellett kísérték, itt azonban ki-nyilatkoztatá Zia basa, hogy bár személyem biztos, de továb-bi utazásomban nem egyezhet meg addig, míg erre nézve Kon-stantinápolyból utasító rendelet nem érkezik.

Itt vagyok tehát három hete tétlenül, a számkivetés vég-telen fájdalmaival. Gyermekeimtől már rég elválva, kik a haza valamely rejtekében kerestek menedéket. Nőm a kétségbeesés-től üzelve gyorsan útra kelt, gyermekeit keresendő, anyai köte-lessége erejétfentartandja gyermekeink megmentéséig,de akkor összerogy az élet fájdalmai alatt s vele el lesz szakítva végső köteléke is a reménynek, melly engem még az élethez csatol. De el a hozzám nem illő panaszokkal.

Görgei megadta magát augustus 13-án az oroszoknak s a tapasztalás igazolta szavaimat. — E 25ezer ember, 170 ágyú s az Aradon összehalmozott hadiszerek vesztesége már iszo-nyú nagy csapás volt, de még ez sem buktatta volna meg a hazát¹⁾. Mert felszólításomra a magyar nép szeretető s hálája által határtalan bizalommal hozzám csatolva, ismét ezreit fiainak kiállította volna védelmére ²⁾. De a példa ereje buktatá meg a hazát. A vitéz nép csatára kelni még mindig örömmel kész vala³⁾, mert magasztosabb hazafiasságot a világ története

1) Csakugyan jó adag hit kívántatik hozzá, valami illyszerüt átlát-hatni.

2) Kivált miután, mint fenebb maga is megismeré, áhítá a nyugal-mat.

3) Annyira hogy a menekvők, szétszórtak, szaladok, minden utat elzártak, minden helyet megtöltének. Kik ott voltak, sem voltak e perczen tarthatók, nem hogy újak jöttek volna.

nem mutathat fel; de egy része a tiszteknek csak saját személyeik s zsarolás által szerzett vagyonaik megmentésére ügyelt. Egyik csapat a másik után tévé le fegyverét, először a sereg java (Vécsey) utóbb Török s Lázár, végre Bem is elhagyatott serege által, tisztjei titkon háta mögött capituláltak az ellenségnek. ') S míg én a kormányzó, ki milliomok felett

1) A fegyverletétel története ez volt:

Arad várának kormányzója Damjanics volt, ki sebe miatt az utolsó időbeni hadjáratokban részt nem vehetett.

A vár élelemmel kellőleg ellátva, a legjobb állapotban volt. Az ostrom, mit az utolsó időben kiállt, alig látszék meg rajta. Bástyái földdel befedve, teljesen épek vajának, s egy eltévedt golyónak ütése csak itt-ott volt szemlélhető. De nem így benső épületek, melyek igen is sokat szenvedének.

Schlick tábornok cernirozá ugyan, de az azelőtti napok eredménye meggyőző Damjanicsot, hogy minden további önvédelem hasztalan munka. Damjanics tábornok tehát, a Rüdigerrel folytatott parlamentirozás következtében aug 16-án az oroszsergeknek feladá magát, sergeinck szabad elvonulhatást kötve ki, míg önmagáról s betegeiről ő is megfeledezék, ő sem gondoskodók.

Az oroszok mindjárt másnap átadák az osztrákoknak.

Augustus 14-én tábornok GrottenhjelmKis-Czegéből Kolosvár felé nyomult. Egy csapat Mócsnál magyar sereggel találkozik, de ezek által megveretett. E csapat ezután a főerővel egyesülvén, a magyar sergeket Várad felé kényszerítő vonulni. Másnap Kolozsvárt kardcsapás nélkül vette be, honnan Urbán ezredes Bánffy-Hunyad felé indult az ottani magyar sereg ellen. Egy más csapat pedig Torda megszállására ment.

Augustus 17-én a kolosváriak a Gyalunál levő magyar serget felszólíták megadni magukat, mit ezek meg is tettek.

E tájon ezenkívül még két magyar tábor volt, egyik Dézs és Szamosujvár közt, a másik Bánffy-Hunyadnál. Ez első megadta magát az oroszoknak. Az utóbbi ellen Urbán ment.

Urbán felszólítja e csapatot letenni a fegyvert. A megtagadó feleletre megtámadta őket, de visszanyomatott. A seregerre Sibóra ment, honnan parlementaire által értesíté az oroszokat, hogy kész nekik föltétlenül letenni a fegyvert. S úgy lőn.

A tiszai magyar sereg, melly az utóbbi időben Bem parancsnoksága alatt állott s a Békástól Lúgosig terjedő vonalt foglalá el, két részre oszlók.

Egyiket — mintegy 7000 embert — Vécsey vezérlete alatt Soborsin irányában kiddé, hogy az oroszoknak arról nyomuló-

rendelkezhetém, olthatatlan hazaszeretetemen kívül mit sem vivék magammal a számkivetésbe, s arra büszke vagyok,

sőt gátolja meg, s ha a szükség kívánná, egyesüljön Görgeivel, kinek fegyverletételéről mitsem tudónak.

El is indult e sereg, azonban Vécsey sokkal túl ment missióján: ágyúit Tót-Váradnál — számszerint 42-öt — elfogák. O maga Boros-Jenőnél tette le a fegyvert, hasonlóan az oroszoknak. (aug. 19.)

Az éhség, folytonos visszavonulások által kifárasztott sereg állását lehetetlen leírni. Napok, hetek óta nem kapván sem fizetést, sem eleséget elvégre is requirálni kénytetének. S midőn a táj részint, mert ki vala élve, részint szívtelenségből, mert itt minden ember ellenség vala, nem tudá kellőlegellátni őket, tömegenként szökdösni kezdenek.

Ezenben Kossuth, Dembinszky, Mészáros, Perczel, Szemere, Hajnik, Batthyányi K. sat. különböző időben Lúgosról Orsován át Oláhországba menekültek.

A Lúgoson maradt erő Bem és Guyon vezénylete alatt Facseten át Erdélybe vette utat. Kmety 3000 emberrel Lúgoson maradt, fedni azon seregnek elvonulását, (aug. 15.)

S valóban alighogy Bem és Guyon sergei elindulának, az osztrákok több mint 80,000-en két oldalról hatalmasan nyomulónak előre.

Ennek következtében Bem Dembinszkynek rendeletet ad, hogy az oroszokat tartsa fel, mit ez megtagadott.

E dolgot Kmety vállaló fel.

Az, mit Kmety tett, a magyar hadjárat fénypontjainak egyike. Ugyanis az ellenük nyomult roppant orosz-osztrák erőt félnapon át kétségbeesett harczzal feltartó. Kezdetben Lúgos előtt, utóbb ben a városban utczai harczot vívott, az osztrákokat kifárasztó, s így az asznaponi továbbnyomulhatást lehetetlenné tette.

Kmety nem strategista, de a kivitelben páratlan, merész, katonáitól imádott vezér vala. Serge teljesen szétszóratott, ő maga polgárruhában Mehádián átmenekült.

Bem és Guyon sergei az nap Facsetre, s másnap (aug. 16.) Dobrára — Erdélyben — mentek. A magyarhoni fiak elválva tőlök, a hegyeken át igyekeztek hazájokba jutni. Itt azonban a móczok által igen sokan meggyilkoltának.

Bem próbálta ugyan seregeit összeszedni. Kiállt az utras onnan igyekvők a menekvőket visszakergetni, de nem sikerült. Ha ez sikerül, védte volna magát tovább is, mint az orosz parlamentairenek, ki őt önfeladásra szólítá fél, azt felelte, hogy utolsó csepp vérig védendi magát. Serge száma alig egy pár ezerre apadván

hogy két száz arany összes vagyonom:¹⁾ addig az erdélyi hadtest tisztjei a megadás egyetlen feltételül tűzik ki: podgyászaik s vagyonuk biztosítását!

Most mindennek vége van. A dicsőségnek fényes meteorja volt, s eltűnt. Külellenség ellen meg tudtam hazámat védeni, belárulás ellen nem. Talán, ha Robespierre voltam volna. De ilyen nem tudtam, nem akartam lenni, s végtelen szerencsétlenségemnek közepette is fölemel azon gondolat, hogy kezem vértől tiszta. ²⁾^

Akadályozva lévén személyesen Londonba mehetni, kérem kell önöket uraim, tegyenek mozgásba minden rugót s működjenek erélyesen a hazáért. A legmegfeszítettebb tevékenység most szükségesebb, mint valaha volt.

Nézeteim ez iránt a következők:

A sir nem adja vissza többé zsákmányát. A történet egy halottaiból feltámadott nemzet példáját nem mutatja fel. Magának Görögországnak sem ez volt esete; galvanicus rángatózás nem élet.

Oda kell tehát törekedni, hogy nemzetünknek jövőre a státusélet valamely eleme fentartassék.

Ha Magyarország felosztása egyszer be lesz fejezve, ha fel lesz darabolva s az austriai centralizatióba beleolvasztva,

le, másnap, (aug. 17.)ő maga is Guyonnal Oláhországba menekült.

E hadtest vezénylete Becker ezredesre maradt, ki Piskiben Lüdersnek ugyanazon föltételek alatt tette le a fegyvert, mik alatt Görgei. Ennek következtében a hátszegi magyar sereg capitulált.

A Dévánáli Lázár vezénylete alatti magyar sereg Simbschen tábornoknak hódolt meg.

Mint gondolhatni, e capitulálások alkalmával töméntelen ágyú, fegyver és ló került az osztrákok kezébe. Sok ágyú azonban a egyekről levettetett vagy beszegeztetett, sok fegyver széttörtött, míg többen a huszárok közül lovaikat gyilkolák meg.

Egy olly kis belviszály által megtört nemzet mikép is küzdhetett volna két colossus ellen tovább?

¹⁾ Gyönyörű büszkeség a vele és érte küzdők sorsát csak annyira biztosítani.

²⁾ Furcsa! ki a nép szívéből az azelőtti marasmust kiirtani tudta, illy hangon beszél. Mind ez mutatja, hogy forradalmat csináltak forradalmi férfiak nélkül.

akkor Európa régi szokás szerint bevégzett ténynek tekintendi. Akkor pedig mindennek vége van, talán örökre.

Most a beosztás még nincs be végezve, mert Komárom és Pétervárad magukat még meg nem adták.¹⁾ Most tehát még ideje volna egy angol intervenciónak. Miért hagyott bennünket Angolország mindez óráig cserben? miért tévé ingadozása által természetes szövetségünknak a töröknek lehetlenné, hogy nyilatkozhassek, mielőtt késő lett volna? Mert az egy erős Austriának, mint Oroszország túlhatalma elleni ellensúlynak eszméje készteté erre.²⁾

Anglia nem volt eléggé elszánva, a régi Austria helyébe egy ifjú, erős Magyarországot Oroszország elleni védfalul felállítani, s az erős Austria helyébe egy erős Magyarországot.³⁾

Azon pillanattól fogva, melyben Oroszország intervenciát, többé sem győzelem sem veszteség esetében egy erős Austria, mely Oroszország ellen védbástyaül szolgáljon, a harczból többé föl nem merülhetett. A tehetség szerint csak kettő következhetett. Vagy nekem kelle az oroszokat a magyar nemzettel megsemmisítenem, Lengyelországot helyreállítanom s Törökországnak tökéletes önállóságát visszaszereznem, vagy orosz befolyásnak kelle Bécsben, Pesten, Triestben, Milanóban, Prágában és Olmüczben uralkodni. Csak e kilátás létezhetett. S Palmerston lord ezt nem látá be? vagy tán azt hívé, az elsőt magamra hagyatva is kivihetem.⁴⁾

1) Még akkor nem, de utóbb csakugyan igen. Különben, hogy e két vár befolyást gyakorolhatott volna Magyarhon sorsára, nem is képzelhető.

2) Ez a megfejtés: Hic rodus

3) Természetesen, ha a nemzetiségi vitákból származható gyengeségeket elképzeljük.

4) Maga az eredmény, maga a következmény lényegesen megezőfolá ez ábrándos szavakat.

5) Innen némelly érdektelen dolgokat kihagyni nem tartottam lényeges dolognak.

Használják fel tehát, uraim, az angol nép sympathiájában fekvő morális erőt. Rendezzenek meetings-eket; szóljanak Cobdennel, értekezzenek a cabinettel, a parlamentnél kérelmeztessenek, hogy Angolország közbelépjen s Magyarországnak önálló alkotmánya fentartása által Austriát Oroszországgal szembe állítsa.

Látják uraim, ez óhajtás támogatására nem is kell magyar szempontoz vagy a történelmi jog, szabadság és humanitás eszméjéhez folyamodni; elégséges magának az érdeknek szempontja, melly hisz Angolország politikájában régóta mérlegbe szokott vettetni.

Éhez járul még az oszmán birodalom tekintetbe vétele. A török ösztönszerűleg érzi, hogy a mi estünkkel az ő bukása is össze van kötve. A belgrádi pasa könnyeket ejtett bukásunk felett, s európai birtokát áruba bocsátá, mondván, miként előre látja, hogy az oszmánoknak tartózkodása Európában aligha még két évre terjedhet. Még gyermekek is imádkoztak győzelmünkért. S mindez könnyen felfogható. Hát ha még önök, úgy mint én, látnák, Törökországban a rothadás jeleit, ha még hasonlóan hozzám tapasztalnák háttartalan gyengeségét Oroszország ellenében, s azon végzet-szerű hódolatot azon gondolat előtt, hogy a mi estünkkel ők is az enyészet áldozatául estek!

Szerviában a törökök még ez év lefolyása előtt csak egy erősített helyet nem bírnának, ez ország Oláhországhoz hasonlóan orosz tartományá lesz, s Törökország szláv törzsekéi, támogat va a horvát és szerb nép által, az oszmán birodalmat mint kiszáradt agyagot őrlelendik össze.

Bennem errenézve így alaklának az eszmék. -----

Most személyes érdekeinkről kell szólanunk.

Hallik, hogy a porta cl van határozva, személyeinket ki nem adni, s lakásul a birodalom belsejét, vagy egy sziget

1) Az ezután következő specialitások közli tudomására nem juttottak.

akar kijelölni. Én részemről megköszönöm e kegyelmet, nekem nem kell. Nem lenne egyéb mint rabszolgabilincs, én nem akarok rabszolga lenni. Élni, hogy pusztán éljek, nem fogok, nem akarok. Illy védelem alól halál által mentendem fel magamat. Az életre nekem egy szabad ország levegője s határozott életcél nélkülözhetlen. Ez utolsó csak abból állhat, hogy hazámnak némileg használjak, családomat magam körül összegyűjtsem, munka által gyermekeimet tápláljam s civilisált emberekké neveljem¹⁾. Mint török földhöz lánczolt rabszolga egyik hivatást sem tölthetem be; alamizsnát pedig nem fogadok el.

És ennél fogva Angolország ótalma alá helyezem magam, kinyilatkoztatom, hogy a török kormánytól más pártfogást sem el nem fogadok sem nem kívánok, inkább magam szolgáltatom ki magamat az oroszoknak, mint azon engedelmet, hogy Angolországba szabadon utazhassam.

Fölkérem önöket uraim, eszközöljék, hogy az angol kormány ez engedelmet számomra és kis kíséretemre követelje s egyszersmind mindazokra, kik azt használni kívánják, hogy továbbá consulaít utasítsa, miszerint a szükséges ótalomban részesítsenek.

Itt velem vannak a külügyminister gr. Batthyányi Kázmér, Mészáros, Dembinszky és Bem altábornagyok; Perczel, Guyon, Visoczky, Kmety és Stein tábornokok, sok törzs- s főtisztek, 3400 katona, azonkívül az olasz és lengyel légió s többen a polgári életből.

A közvitézek és polgári egyének, valamint a tisztek közül is többen, vissza kívánnak térni, de meg nem engedtetik. El kell itt nekik veszniük, pénztől és mindentől megfosztva lévén; csupán élelmet kapnak, egyebet semmit. A katonák többnyire mind mezitlábuak s köpenyük sincs, most a zordon idő közeldtévé oda halnak mint a legyek. Sem bakancsot sem egy krajczár pénzt nem adnak nekik, s még sem engedik haza térni. Ez borzasztó barátság²⁾

Igyekezzenek önök kieszközölni, hogy mindenki, ki ezen

1) Mint értesülve vagyunk, a kormány Kossuth gyermekeit igen jó nevelésben részelteti.

2) Utóbb a porta ezen csakugyan változtatott.

óhajtását kinyilatkoztatja, hazájába küldessék némi útiköltséggel ellátva; a tisztéknek pedig vagyonuk, lovaik szolgáltságának vissza, mellyek Calafatban tőlük jogtalanul elvételtek.

Kérem az angol kormányt, hogy amnestiát eszközöljön, s ha kivételeknek lenniökkell, azok név szerint kijelöltessenek. Én nem magamért szólok, mert én hazámat soha többé nem látandom, én számadásomat az étellel befejeztem.

De nőm, gyermekeim rejtőzve bujdokolnak a hazában. Az emberiség nevében kérem az angol kormányt azon kegyelemért, hogy ótalmát s az angolföld vendégszeretetét tőlük meg ne vonja, s azért az austriai kormánynál eszközölje ki, hogy szabadon kivándorolhassanak.

Én kötelességemnek tartottam önöknek ezt megírni, és az erre szükséges lépésekre figyelmeztetni. Felhatalmazom önöket, e levél történelmi részéből tetszésök szerint kivonatokat közleni.

Ha ez életben többé nem látnék egymást, úgy tartsanak meg önök emlékezetükben.

Isten veletek!

Kossuth Lajos.

Vázlatban közleni a viddini eseményeket, mint e munka kiegészítő részét, nem leend érdektelen.

Lássuk néhány szóval a menekültek történetét.

A magyar menekültek aug. 22-ike után török földre érkeve, fegyvereiket a törökök kezébe letették s magukat a török szultán ótalmába ajánlták.

Úgy látszik, hogy Kossuth, korábban előre látva már a következményeket, eleve biztosította a maga s hozzátartozói barátságos fogadtatásukat a törököknél, mert többnyire mind francia útlevelekkel ellátva Widdinbe érkeztek.

A kormányzó Sina basa s ezredes Ismaeel bay oda utasítá őket, hogy a városon kívül a szabadban táborozzanak. Kossuth s tábornokai a városban elszállásoltalak.

A táborba szállott menekültek elejénte, kivált élelemben és ruhaneműekben nagy szükségét szenvedtek, mert itt annyi vendég elfogadására nem voltak elkészülve.

Kossuth-s legközelebbi kísérőinek pedig kijelentetett, miszerint mindaddig Widdinben kellend tartózkodniok, míg a szultán ő fenségétől Konstantinápolyból határozott utasítás nem érkezend.

Azalatt az austriai internuncius diplomaticai nyilatkozatában az austriai alattvalóknak, az orosz czár pedig a szultánhoz intézett Radzivil hg mint rendkívüli követ által küldött saját kéziratában, valamint gróf Nesselrode orosz külügyminister fenyegető emlékiratában az orosz-lengyel alattvalók kiadatását követelte, s midőn a porta kikerülő választ adott, az

orosz és austriai követ egy ultimátumot adtak be, mellyben kétszer huszonnégy óra alatt egyenes választ kívánának, ellenkező esetben a diplomaticai egybekötetés kettészakasztásával fenyegetőzvé.

A nagyvezér tüstént összehívatta a díván tagjait; a tanácskozás hosszas és heves volt, de a többség, köztük maga a nagyvezér, a Seriasker, a Sech-ül Izlam a kinemadás mellett lévén, az angol és francia követekkel eleve egyetértve, még a határidő előtt oda nyilatkozá, miszerint a portának a menekülteket ki nem adni fontos okai vannak, mellyeknek kifejtése végett a két császári udvarhoz rendkívüli követek fognak küldetni. Mire az orosz és austriai követek megszakaszták diplomaticai egybekötetésüket.

Fuad Effendi mindjárt ezután Varsóba küldetett, Mussurus pedig a bécsi udvarhoz.

Egyszersmind sept. 18-án Seriasker tiszti segédje küldetett el a magyar menekültekhez azon kijelentéssel, hogy a porta ministeriuma Austria és Oroszország irányában leginkább azáltal remél a bajból kivergődhetni, hahogy az Izlamra áttérnek, különben megeshetnék, hogy a porta nem leend elég erős kiutasításukat megtagadni; de azt tette hozzá, hogy azért legkevesebb sincsenek megkötve s magukkal egészen szabadon rendelkezhetnek.

Ezen ajánlat különböző hatást idézett elő a menekülteknél. 238 egyén, köztök 216 magyar, (ezek közt 8 nő), 7 lengyel, 15 olasz, 3 tábornok (Bem, Kmety és Stein), 1 ezredes, 2 alezredes, 8 őrnagy, 27 kapitány, 25 főtiszt, 16 őrmester, 23 káplár és 133 közlegény csakugyan áttértek. Ellenben s különösen magában Kossuthban a porta ezen óhajtása valóságos indignatiót idézett elő, úgy hogy Palmerton lordhoz intézett panaszos levelében határozottan kijelenté, miszerint, gyermekeinek vagyont s dús örökséget nem hagy ugyan de becsületes nevet igen; s inkább kész ő maga magát hóhérbárd alá kiszolgáltatni, mintsem múltját beszennyezze vagy nemzete bizalmát megcsalja.

Kossuth egyszersmind elpanaszlá azon hatalmas angol ministemek, hogy az emigratio tagjai mind élelem-, mind ruháneműben nagy fogyatkozást szenvednek, mihez járult még azon gyászos körülmény, miszerint a sok gyümölcssevés miatt

bekapott a táborba a hidegtelelés s tetemes számú ember lett áldozata.

Azonban sept. 15-kén e bajon segítve lón, mert Ismaél basa tábornagy Omer basától küldve s Konstantinápolyból utasítások is megérkezvén, tüstént ruhaneművel elláttattak, ételmezésre nézve pedig a török seregekkel egyenlő lábra állítottattak.

Azalatt a diplomaticai értekezések egyre folytak. Angol- és Franciaország határozottan pártolák a porta választát, sőt ez ügyben minden tekintetben segélyére lenni ígérkezének.

Erre az orosz és austriai udvarok lehangelék követeléseiket, s csak annyit kívánának, hogy a menekültek Törökország bensejében őriztessenek.

Az austriai kormány egyszersmind Hauslab tábornokot a végett küldé el Widdinbe, hogy ott? a menekülteket amnestia ígéréttel hazahívja.

Voltak ezek közt, kik az emigratio célját nem láthatván, csakhamar hajlandók lőnek hazájok földére visszatérni. Hauslab tábornok missiója azt eredményező, hogy nem sokára 2000-nél több menekülttel tért vissza az értök küldött néhány gőzös az ország határaiba, kik azonban a Widdinben maradtak által elmentők alkalmával a legéktelenebb és legvadabb macskazenével tiszteltettek meg, mellyet a constitutionalis élet legvirágzóbb korszaka is alig hallott.

A porta nem sokára kijelenté, miszerint jövő tartózkodási helyükül Sumlát tűzte ki, s Kossuth ez alkalommal az egybehívott menekültekhez elláthatlan sokasága néptömeg jelenlétében e következő beszédet tartá Widdin város piacának egyik erkélyéről, mellyben a magas porta határozatát következő szavakkal tudatá az emigratióval:

„Szerencsésnek érzem magamat, uraim! a jó és dicső szultánnak üdvözlétét és áldását önöknek meghozhatnom. (Éljen.) Tegnap érkezett meg a nagylelkű uralkodónak küldöttje a következő örvendetes izenettel:

„A szultán el van határozva, Oroszország és Austria követeléseinek kiadatásunk kérdésében (pisszegés) sehogysem engedni, sőt hitére esküdtött, hogy atyai ótalmát semmi

irányban tőlünk meg nem vonja, még akkor sem, ha ez nagy birodalmának végromlását következtetné. (Éljen, Éljen.)“

„Uraim! hogy Widdint elhagyjuk, az bizonyos. A háború, melyet mindnyájan olly hön kívánunk, melly szegény hazánkat a rabszolgabílcsek alól fölmentendi s melly ekkorig kérdés alatt állt, most már bizonyosságot nyert. Csak az idő nincs még meghatározva, mellyben az kitörend s miről Fiiad Effendi (Oroszországba küldött török követ) nem sokára bizonyosságot hozand, mert ebből áll pétérvári missiója. Testvéreim! napunk még nem szállt alá, még ragyog számunkra napsugár, még szerepünk nincs eljátszva.“

„A magyar emigratio magas és mindig emelkedő pontot foglaland el Európa földjén, ezt megtartani, bár nehéz de annál dicsőbb feladatunk.“

„De ne féljetek édes testvéreim, hogy ezúttal ismét elhagyatva és magunkra maradunk! Nem, bizonyosan nem! A hatalmas Török-, Angol-, Franciaország, Schweitz azon erős karok, mellyek bennünket a legerélyesebben támogatandnak.“

„Még kevéssel ezelőtt a hangulat az angol parlamentben néhányainknak a mahomedvallásra áttérése s az itt általán uralkodó térítési szellem miatt nem épen látszott ügyünk részén állani, mi bizonyos widdini személyekre kellemetlen hatással lehet. De egy levél tőlem nemes Palmerston lordhoz és egy derék angolnak — Thomsonnak — fáradhatlan törekvése, ki ezen missiót magára vállalá, oda vivék a dolgot, hogy most az angol újságok mind, a tory- úgy mint whigpártbeliek egyformán mint egy férfiú emelék szavukat s üdvünkre mindent mozgásba hoznak. S azért uraim a legtisztább lelkiismerettel mondhaton önöknek, hogy Angol- és Franciaország egyhangúlag ügyünk részére határozók magokat, s egyszerűsmind kinyilatkoztaták, miszerint szeretett hazánk szabadságát és függetlenségét a török portával szövettségben Oroszország és Austria ellen hatalmas karral kivívandják.“

„E fontos események következtében a magas porta elhátározd, a magyar emigratiót Widdinből Sumlára áthelyezni. Valljon ott maradunk-e vagy nem, azt azon hírek határozandják meg, mellyeket nekünk Fuad Éffendi Pétervárról hozand. Nézetem szerint Surala, ha nem is a legjobb, bizonyosan a

legczélszerűbb tartózkodási helye a magyar emigrációnak; mert szerencsésen folytatott háború esetében Oroszország és Austria ellen könnyű leend onnan Rusztschukra átköltözni, ott a Dunán átkelni, és ekként hazánkat, hol százezer baráti SZÍV S ugyanannyi erős kar várakozik ránk, ismét elérnünk, hogy ott nyomorult maradványait azon vérszomjas uralkodó háznak, melly az iszonyúan feldühödött Istenség igazságos átkát hordja magán bélyegül, azon gyalázatos tettekért, melyeket vakságában egy szegény védtelen népen elkövet, a föld színéről eltöröljük.“

„Ha azonban tartózkodásunk Sumlában nem volna elégé biztos, mit alig hihetek; akkor a Dardanellákban tizennégy angol hajót találандunk, mellyek kormányaik által a magyar emigratio föl vételére oda parancsolva vannak s e napokban már meg is érkeztek. Ott mi az európai háború kitéréséig szives fogadtatást nyerünk, melly a nemes Britanniába visz, azon országba, mellynek, hogy Palmerston lordnak szavaival éljek, rendjei és keresztjei ugyan nincsenek, hogy Oroszország és Austria példája szerint egy népgyilkosnak, mint például Haynau-nak mellét feldiszitse, van azonban a bámulat és tiszteletnek legtisztább érzete azon maradványai iránt egy vitéz nemzetnek, melly a zsarnokságnak öt századokon épített sziklafészket az ingadozásig: megrázkódtatni bír. (Hosszan tartó láрма, vegyülve a törökök iszonyú riadásaival, kik folytonosan kiálták: bin jascha Kossuth! bin jascha Dembinszky! — Ezer esztendeig éljen Kossuth! Ezer esztendeig éljen Dembinszky!)

E megszakasztás után ismét folytatá Kossuth:

„Csak még néhány szót uraim! hogy minden rendetlenségek és lehető kellemetlenségek megelőztessenek, a magas porta az összes emigránsokból egy hadtestet kíván alakítani, mellynek főnöke én lennék. (Éljen, éljen, éljen.) Ha önök akarata uraim, úgy az enyém is. De én egyetértést és rendet kívánok, melly nélkül hadtestünk fen nem állhat, mert csak akkor lehet egy test hasznos, ha minden tagjai összевágólag működnek. Hadtestünknek egy katonai intézetet kell képeznie, mellynek tökélyesítése az én feladatom leend. Katonai tudományos gyakorlatok és előadások iránt is hasonlólag gondoskodni fogok.“

„Hogy az orosz részről rajtunk semmi erőszak ne követtessék el, az átköltözés szárazon történendik. Hogy hadtestem-

nek az útiköltségre nézve könnyebbséget szerezhessenek, ennél fogva a magas porta 24,000 piasztért kézbesített beiram-ajándokul az összes emigránsok számára, mellyeket önök közt, uraim, tüstént kiosztok.“

E beszéd leirhatlan nagy hatást idézett elő, mit csak a pénz egyenetlen kiosztásából származott zavargás törölt el némileg, azonban Kossuth újabbi békítő szavai csakhamar helyreál liták a békét.

Másnap kezdődök a kivonulás Sumla felé. Oct. 29. ment el oda az első csapat, melly lengyelekből állott, és 400 főt számlált. Murát pasa azelőtt Bem, vezérelte; hozzá csatlakozott Mészáros és gr. Vay. 31-én 102 olasz gr. Monti vezérlete alatt indult el. November 1-jén megindult a renegatok egész csapatja, kivevén Bemet és Baloghot, Stein most Fehrad pasa vezérlete alatt s 165 főből állott. Ezen csapatot bezárta Kmety, most Kiamil pasa, kíséretével együtt. Nov. 3-án végre elmentek a magyarok 320-an, néhány idegennel együtt. Kossuthnak fejér toll volt kalapján, jobb oldala mellett lovagolt Balogh, bal oldalán Egressy Gábor. Ezen csapatban volt *gróf* Batthyány Kázmér, a két Perczel s egy lengyel, Przyjemski. Ezeket gyalog és szekeren valami 40 nő követte, gr. Batthyánniné saját kocsijában ült. Házmán, volt ministeri tanácsos, kis kétkerekű taligán roppant nagy lóval végzé a sort s a sok ezer bámulónak nem kis multságára szolgált.

Sumla Bulgáriában a Balkánnak egy völgyében fekszik, tiz mérföldnyire a Dunától, negyvenre Konstantinápolytól

Az emigratio megérkezvén, keresztény részének az úgynevezett barlanghegy jeleltetett ki. A renegátok Ibrahim kastélyában tartózkodnak.

Végül ide igtatom a menekültek névsorát:

Agaffi, másképp Alaga Imre, bácsmegyei képviselő.

Almágy Pál, alsóház elnöke, hevesmegyei képviselő és kormánybiztos.

Andrássy Gyula, gróf, ügynök Konstantinápolyban s a felsőház tagja.

Balogh János, barsmegyei képviselő.

Bangya János, törzstiszt és újságíró.

Batthyány Kázmér, gróf, külügyminister.

Batthyány István *gróf*, székesfehérmegyei képviselő és kormánybiztos.

Bencze Ignác, baranyamegyei képviselő.

Beniczky Lajos, kormánybiztos és a fölkelő csapatok vezére.

Beöthy Ödön, biharmegyei főispán és kormánybiztos.

Bernáth Zsigmond, ungmegyei főispán.

Besze János, esztergomi képviselő.

Bónis Samu, szabolcsi képviselő és kormány biztos.

Csáky László gróf, szepesmegyei főispán.

Chch (Csernátoni) Lajos, állítólag komárommegyei képviselő s Kossuth titkárja.

Csiky Sándor, hevesmegyei képviselő.

Dedinszky József, csanádmegyei képviselő.

Egressy Gábor, színész és kormánybiztos.

Farkas János, statusügyvéd.

Gorove István, temesmegyei képviselő.

Guyon Richard Esquire, hajdani cs. k. főhadnagy, utóbb forradalmi tábornok.

Hajnik Pál, pestmegyei képviselő cs rendőrfőnök.

Hamvasy Imre, székesfehérvári városkapitány.

Házmán Ferencz budai képviselő.

Horváth Mihály, Csanádi püspök, cultusminister.

Hunkár Antal, veszprémi képviselő.

Irányi Dániel, budai képviselő s kormánybiztos.

Jósika Miklós báró, honvédelmi bizottmányi tag.

Jozipovich Antal, zágrábmegyei főispán.

Kmety György, 19. cs. k. gyalogezred! főhadnagy, utóbb forradalmi tábornok.

Kornis Károly, pesti egyetemi tanár s véisztörvényiséki köztvástló.

Kossuth Lajos.

Lombay Imre, pesti városkapitány.

Lónyai Menyhért, pestmegyei képviselő.

Ludwigh János, szepesmegyei képviselő és kormánybiztos.

Madarász László, székesfehérmegyei képviselő s rendőrfőnök.

Majthényi József, báró, felsőházi tag és jegyző.

Marhinczek Miklós, trencsinmegyei képviselő.

Mérei Mór, őrnagy, újságíró s rendőri hivatalnok.

Mészáros Lázár, cs. k. vezérőrnagy, bácsmegyei képviselő és hadügyminister.

Mihályi Gábor, mármarmosmegyei képviselő és kormánybiztos.

Oroszhegyi Józsa, guerillavezér.

Pajor István, köztvástló.

Perczel Mór, budavárosi képviselő s hadvezér

Perczel Miklós, tolnamegyei követ s hadvezér.

Puky Miklós, hevesmegyei követ s kormánybiztos.

Pulszky Ferencz, hivatalnok és ágens.

Rákóczy János, Kossuth megbízottja s hivatalnoka.

Remellay Gusztáv, hadbíró.

Sárosy Gyula, pesti főváltótörvényiséki ülnök.

Sillye Gábor, hajdukerületi követ.

Simonyi János, Kecskemét város követe.

Somogyi Antal, csongrádmegyei követ.

b. Splényi Lajos, cs. k. kapitány.

b. Stein Miksa, cs. k. mérnök-kapitány forradalmi tábornok.

Szaplonczay József, mármarosmegyei képviselő és kormánybiztos.

Szeles Lajos, pestmegyei képviselő és kormánybiztos.

Szemere Bertalan, ministerein ők.

Szintay János, beregmegyei képviselő és kormánybiztos.

Szontagh Samu, vésztörvényszéki ülnök.

Szüllő György, pozsonmegyei követ.

Táncsics Mihály, baranyamegyei képviselő.

Teleki László, gróf, pestmegyei képviselő és ágens Franciaországban.

Vay Alajos, báró, felsőházi tag.

Doggenfeldi Vetter Antal, cs. k. 37. gyalogezred! őrnagy forradalmi tábornok.

Vlád Alajos, krassómegyei követ.

Vukovics Sebő, igazságügyminister.

Zakó Isván, bács megyei követ.

Ki e vázlatos előadást, tollából folytat a forradalom megteremtőjének, figyelemmel kísérte, ki megfigyelte a szenvedélyességet, melly jelentéséből nem egy helyt rí ki, s melly mégis világos adat, hogy egy forradalmat könnyebb megteremteni, mint kivinni, meggyőződheték, hogy önzés, hiúság a főnökök nem egy tettének volt rugója.

S ez volt főbb indokom e munka közlésénél.

Én, ki próbát tevék megírni a végnapok történetét, s irományimban kitüntetését nem mellőzém, tartozom önmagámnak a nyilatkozattal, hogy e munkát annak csak második kiadásánál használtam.

Úgy látszik, hogy e munka célja volt, Görgeit mint áru-lót tüntetni föl. S ez Kossuthnak sikerült is. De ezáltal ő a gyengesége ellen emelt vádból egy hajszálnyit sem von le, sőt nem tévedem, ha kimondom, hogy nevelé azt.